

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

ФІЛАЛАГІЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ

Кафедра беларускага мовазнаўства

БАНЬКО

Ірына Мікалаеўна

**ВАРЫЯТЫЎНАСЦЬ ПРЫНАЗОЎНІКАВА-
СКЛОНАВЫХ ФОРМАЎ У ВУСНЫМ МОЛАДЗЕВЫМ
МАЎЛЕННІ**

Дыпломная работа

Навуковы кіраўнік:

доктар філалагічных навук,

прафесар Т. Р. Рамза

Дапушчана да абароны

« ___ » _____ 2019 г.

Заг. кафедры беларускага мовазнаўства

доктар філалагічных навук, прафесар М. Р. Прыгодзіч

Мінск, 2019

ЗМЕСТ

РЭФЕРАТ	4
РЕФЕРАТ	5
ABSTRACT	6
УВОДЗІНЫ	7
ГЛАВА I. ВУСНАЕ ГАРАДСКОЕ МАЎЛЕННЕ ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ	9
1.1. Вывучэнне гарадскога маўлення ў русістыцы.....	9
1.1.1. Канцэпцыя Б. А. Ларына	9
1.1.2. Навуковыя падыходы Л.У. Шчэрбы і Л.П. Якубінскага.....	11
1.1.3. Навуковая школа А. А. Земскай	12
1.1.4. Навуковы падыход Л. П. Крысіна	13
1.2. Вывучэнне гарадскога маўлення ў беларускай сацыялінгвістыцы	14
1.2.0. Стан вывучэння вуснага беларускага маўлення ў XX ст.	14
1.2.1. Тыпалогія вуснага гарадскога беларускага маўлення.....	15
1.2.2. Гутарковае маўленне, арыентаванае на літаратурную норму	18
1.2.3. Беларуска-рускае змешанае маўленне	20
1.2.4. Нацыялект.....	22
1.2.5. Моладзевае маўленне, яго адметнасці	23
1.3. Высновы да главы	27
ГЛАВА II. ПРЫНАЗОЎНІКАВА-СКЛОНАВЫЯ ФОРМЫ І ІХ ВАРЫЯНТЫ Ў МАЎЛЕННІ ГАРАДСКОЙ МОЛАДЗІ	29
2.1. Паняцці варыятыўнасць, варыянтнасць, варыянт, сінанімічны варыянт, дублет...29	
2.2. Катэгорыя прыназоўніка і варыянтнасць.....	33
2.3. Выкарыстанне сінанімічных варыянтаў невытворных прыназоўнікаў	38
2.3.1. Прыназоўнікі ў/у і ва.....	38
2.3.2. Прыназоўнікі да і к	40
2.3.3. Прыназоўнікі на і ў/у	42
2.4. Выкарыстанне дублетных прыназоўнікава-склонавых формаў	44
2.4.1. Формы з прыназоўнікам у (рус. в).....	44

2.4.2. Формы з прыназоўнікам <i>на</i>	45
2.4.3. Формы з прыназоўнікам <i>к</i>	46
2.5. Высновы да главы	47
ЗАКЛЮЧЭННЕ	48
СПІС ЛІТАРАТУРЫ	50
ДАДАТАК.....	56

РЭФЕРАТ

Дыпломная работа складаецца з уводзінаў, асноўнай часткі, якая ўключае дзве главы, падраздзелы і высновы да кожнай главы, заключэння, спісу літаратуры, дадатку, змяшчае 1 малюнак. Аб'ём дыпломнай работы – 55 старонак.

Ключавыя словы: *варыянт, варыянтнасць, варыятыўнасць, інфармант, маўленне, прыназоўнік, форма.*

Актуальнасць прапанаванай дыпломнай работы заключаецца, з аднаго боку, у тым, што даследаванню падлягае маўленне сучаснай гарадской моладзі; а з другога боку, што аналізуюцца пэўныя граматычныя адметнасці моладзевага маўлення.

Аб'ектам даследавання з'яўляецца вуснае моладзевае маўленне, а дакладней, запісы такога маўлення. **Прадмет даследавання** – варыятыўныя прыназоўнікава-склонавыя формы ў вусным маўленні гарадской моладзі. Матэрыялам для даследавання сталі запісы жывога маўлення маладых людзей. Агульная колькасць зробленых запісаў – 11 (гэта прыблізна 5,5 гадзін), што ў расшыфроўцы склала 50 195 словаўжыванняў. У якасці інфармантаў была абрана моладзь ва ўзросце ад 18 да 28 гадоў, усяго было запісана 11 інфармантаў.

Мэта – выявіць варыятыўнасць на ўзроўні прыназоўнікава-склонавых формаў у вусным моладзевым маўленні.

Для дасягнення мэты былі пастаўлены наступныя задачы:

ахарактарызаваць асноўныя канцэпцыі рускіх лінгвістаў і выявіць адрозненні ў стратыфікацыі вуснага гарадскога маўлення беларускімі навукоўцамі;

вызначыцца з паняццямі *варыятыўнасць, варыянтнасць, варыянт, сінанімічны варыянт, дублет*;

выявіць групы варыятыўных невытворных прыназоўнікаў, а таксама варыятыўныя прыназоўнікава-склонавыя формы ў вусным моладзевым маўленні, ахарактарызаваць спецыфіку іх ужывання.

Асноўны метады даследавання – метады лінгвістычнага апісання. Былі выкарыстаны такія **прыёмы**, як выбарка, назіранне, супастаўленне, апісанне і класіфікацыя.

РЕФЕРАТ

Дипломная работа состоит из введения, основной части, включающей две главы, подразделы и выводы к каждой главе, заключения, списка литературы, приложения, содержит 1 рисунок. Объем дипломной работы – 55 страниц.

Ключевые слова: *вариант, вариантность, вариативность, информант, речь, предлог, форма.*

Актуальность предлагаемой дипломной работы заключается, с одной стороны, в том, что исследованию подлежит речь современной городской молодежи; а с другой стороны, что анализируются определенные грамматические особенности молодежной речи.

Объектом исследования является устная молодежная речь, а точнее, записи такой речи. **Предмет** исследования – вариативные предложно-падежные формы в устной речи городской молодежи. Материалом для исследования послужили записи живой речи молодых людей. Общее количество сделанных записей – 11 (это приблизительно 5,5 часов), что в расшифровке составило 50 195 словоупотреблений. В качестве информантов была выбрана молодежь в возрасте от 18 до 28 лет, всего было записано 11 информантов.

Цель – выявить вариативность на уровне предложно-падежных форм в устной молодежной речи.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

охарактеризовать основные концепции русских лингвистов и выявить различия в стратификации устной городской речи белорусскими учеными;

определиться с понятиями *вариативность, вариантность, вариант, синонимичный вариант, дублет*;

выявить группы вариативных производных предлогов, а также предложно-падежные формы в устной молодежной речи, охарактеризовать специфику их применения.

Основной метод исследования – метод лингвистического описания. Были использованы такие **приемы**, как выборка, наблюдение, сопоставление, описание и классификация.

ABSTRACT

The thesis consists of an introduction, the main part, which includes two chapters, subsections and summaries of each chapter, conclusions, references, applications, as well as 1 figure. The volume of the thesis is 55 pages.

Key words: *variant, variation, informant, speech, preposition, form.*

The relevance of the proposed thesis is, on the one hand, that the speech of modern urban youth is the subject to the study; and on the other hand, that certain grammatical features of youth speech are being analysed.

The object of the study is the oral speech of youth, or, more precisely, the recordings of such speech. **The subject** of the study is variable prepositional-nominal forms in the oral speech of urban youth. The study material was the recording of young people's live speech. The total number of the recordings made is 11 (this is about 5,5 hours), which has been transcribed as 50 195 word usages. Young people at the ages from 18 to 28 were selected as informants, a total of 11 informants were recorded.

The objective is to identify variability at the level of prepositional-nominal forms in the oral speech of youth.

To achieve the objective, the following tasks were set:

to characterize Russian linguists' basic concepts and to identify differences in the stratification of oral urban speech by Belarusian scientists;

to determine the concepts of *variability, variant, interchangeable variant, doublet*;

to identify groups of variable non-derivative prepositions, as well as prepositional-nominal forms in oral youth speech, to characterize their application specifics.

The main method used to study is the method of linguistic description. **Techniques** such as sampling, observation, comparison, description and classification were used.

УВОДЗІНЫ

Вусныя формы беларускай мовы з'яўляюцца сферай навуковых росшукаў як замежных, так і беларускіх лінгвістаў. З канца XIX ст. асноўная ўвага даследчыкаў была скіравана на вывучэнне дыялектнага маўлення, а з канца XX ст. актыўна развіваецца тэма гарадскога маўлення.

З развіццём крэалістыкі (кантакталогіі) як напрамку сацыялінгвістыкі актывізавалася навуковая дзейнасць замежных даследчыкаў у распрацоўцы тэмы змешвання кодаў і кантактаў блізкародных моў. У Беларусі тэма гарадскога маўлення найбольш актыўна ў параўнанні з папярэднімі перыядамі пачала даследавацца толькі ў пачатку XXI ст., бо на працягу XX ст. лінгвістамі распрацоўвалася пераважна тэма дыялектнага і рускамоўнага маўлення беларусаў. Сёння гарадское беларускамоўнае маўленне разглядаецца ў адносінах да дзвюх разнавіднасцей беларускай літаратурнай мовы (*наркамаўкі і тарашкевіцы*), а таксама да дыялектаў.

Актуальнасць прапанаванай дыпломнай работы заключаецца, з аднаго боку, у тым, што даследаванню падлягае маўленне сучаснай гарадской моладзі; а з другога боку, што аналізуюцца пэўныя граматычныя адметнасці моладзевага маўлення.

Аб'ектам даследавання з'яўляецца вуснае моладзевае маўленне, а дакладней, запісы такога маўлення. Прадмет даследавання – варыятыўныя прыназоўнікава-склонавыя формы ў вусным маўленні гарадской моладзі.

Матэрыялам для даследавання сталі запісы жывога маўлення маладых людзей. Агульная колькасць зробленых запісаў – 11 (гэта прыблізна 5,5 гадзін), што ў расшыфроўцы склала 50 195 словаўжыванняў. Узор расшыфраваных запісаў прыводзіцца ў дадатку.

У якасці інфармантаў была абрана моладзь ва ўзросце ад 18 да 28 гадоў, усяго было запісана 11 інфармантаў, з якіх 4 студэнты, 6 з вышэйшай адукацыяй, 1 вышэйшай адукацыі не мае. Усе інфарманты стараюцца выкарыстоўваць у штодзённым жыцці беларускую мову. Акрамя 1 чалавека, гэтыя людзі нарадзіліся (7 чалавек) або працяглы час жывуць у г. Мінску (3 чалавекі). Гутарка экспларатара з інфармантам фіксавалася з дапамогай лічбавага дыктафона, на які камуніканты ў хуткім часе забываліся, таму можна казаць, што размова адбывалася ў нязмушаных абставінах.

Мэта дадзенай працы – выявіць варыятыўнасць на ўзроўні прыназоўнікава-склонавых формаў у вусным моладзевым маўленні.

Для дасягнення мэты былі пастаўлены наступныя задачы:

ахарактарызаваць асноўныя канцэпцыі рускіх лінгвістаў і выявіць адрозненні ў стратыфікацыі вуснага гарадскога маўлення беларускімі навукоўцамі;

вызначыцца з паняццямі *варыятыўнасць, варыянтнасць, варыянт, сінанімічны варыянт, дублет*;

выявіць групы варыятыўных невытворных прыназоўнікаў, а таксама прыназоўнікава-склонавыя формы ў вусным моладзевым маўленні, ахарактарызаваць спецыфіку іх ужывання.

Тэарэтычным грунтам даследавання вуснага гарадскога маўлення сталі публікацыі рускіх і беларускіх лінгвістаў. Былі вывучаны распрацоўкі і артыкулы па тэме гарадскога маўлення Б. А. Ларына, Л. У. Шчэрбы, Л. П. Якубінскага, як пачынальнікаў, а таксама працы іх наступнікаў у другой палове ХХ ст.: А. А. Земскай і Л. П. Крысіна. Прааналізаваны публікацыі беларускіх навукоўцаў: С. М. Запрудскага, В. І. Курацёвай, І. В. Ліскавец, А. А. Лукашанца, А. У. Лянкевіч, Т. Р. Рамзы, Н. В. Яненкі і інш. У пэўнай ступені ўлічваліся погляды замежных навукоўцаў адносна маўлення беларускай моладзі, у прыватнасці распрацоўкі калектыву даследчыкаў Г. Генчэля.

Сярод найбольш значных прац, якія браліся пад увагу пры напісанні дыпломнай, трэба назваць манаграфію І. Р. Шкрабы «Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове» (2004). У сваёй кнізе даследчыца не толькі апісвае з'яву варыятыўнасці, прычыны яе ўзнікнення, але і вызначае крытэрыі для розных тыпаў варыянтаў.

Асобным блокам, без якога немагчыма было б напісаць дыпломную, сталі публікацыі, прысвечаныя прыназоўніку. У першую чаргу гэта выданні П. П. Шубы і М. І. Канюшкевіч. М. І. Канюшкевіч, улічыўшы напрацоўкі свайго настаўніка, а таксама новыя падыходы да прыназоўніка, пашырыла і ўдасканаліла навуковае тлумачэнне катэгорыі прыназоўніка ў беларускай мове. Яе канцэпцыя прадстаўлена ў вялікай колькасці артыкулаў, а таксама ў 3-томным выданні «Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка» (2010).

ГЛАВА I. ВУСНАЕ ГАРАДСКОЕ МАЎЛЕННЕ ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ

1.1. Вывучэнне гарадскога маўлення ў русістыцы

1.1.1. Канцэпцыя Б. А. Ларына

У другой палове XIX ст. у рускім мовазнаўстве была добра распрацавана тэма этналагічнай дыялекталогіі. Менавіта яна на пачатку XX ст. паслужыла асновай новага напрамку ў філалогіі – сацыялагічнай лінгвістыкі (або лінгвістычнай сацыялогіі). Да гэтага часу дадзена тэма распрацоўвалася навукоўцамі ў краінах Еўропы – у Францыі і ў Германіі. Пачынальнікам рускай сацыялагічнай лінгвістыкі лічыцца Б. А. Ларын (1893–1964). Ён з'яўляецца не толькі ініцыятарам даследавання мовы гарадскіх жыхароў (прастамоўя, вуснага маўлення культурных жыхароў горада, жаргонаў), але і піянерам у даследаванні ўплыву гутарковага маўлення на фарміраванне рускай літаратурнай мовы. Кажучы пра стан рускага мовазнаўства, Б. А. Ларын адзначаў, што развіццё сацыялінгвістыкі ў Расіі стрымлівала недастатковае даследаванне гаворак горада.

Менавіта Б. А. Ларын вылучыў тыя тэмы («састаў і структура моўнага быту горада» [28]), якія ў першую чаргу павінны былі распрацоўвацца рускай сацыялінгвістыкай, толькі пасля гэтага, на думку даследчыка, можа і павінна быць асветлена тэма моўнага ўзаемадзеяння вёскі і горада. Самі літаратурныя мовы «генетычна звязаны з горадам, але яны даўно ўжо “выраслі” з гэтай сваёй калыскі, і настолькі, што не могуць замяняць ці ўяўляць сабой моўную культуру горада. <...> Літаратурныя мовы неадрыўна звязаны з першаасновай свайго развіцця і пашырэння – са складаным і багатым моўным бытам вялікага горада ці некалькіх вялікіх гарадоў» [28]. Характарызуючы моўную сітуацыю ў вялікім горадзе, даследчык заўважаў, што суіснаванне разнастайных моўных кодаў не з'яўляецца мірным, бо адбываецца барацьба, для вытокаў якой існуе бесперапыннае сутыкненне паміж сабой разнастайных культур. Разам з тым, «моўная разнастайнасць горада дваякая: 1) яна не толькі ў сустрэчы разнамоўных калектываў (будзем называць гэта шматмоўем горада), але яшчэ і 2) у разнастайнасці моўных навыкаў кожнай групы (знітаных якой-небудзь адной гаворкай), г. зн. у двудыялектнасці і шматдыялектнасці, – у зародкавым або абсалютным поліглатызме гараджан» [28]. Кожны слой гарадскога насельніцтва акрамя

першаснай гаворкі карыстаецца ўніверсальнай моўнай сістэмай, з дапамогай якой адбываецца далучэнне да агульнай сацыяльнай супольнасці. Для адукаваных слаёў грамадства такімі мовамі з'яўляюцца сусветныя, для прадстаўнікоў малаадукаванага класа – гэта кніжная мова.

У працы «К лингвистической характеристике города (несколько предпосылок)» (1977) Б. А. Ларын адзначыў, што «трыма асноўнымі фактарамі вызначаецца лёс мовы: культурнай вагой, характарам сацыяльнай базы і ўмяшаннем палітычных сіл. Калі ўсе яны дзейнічаюць на карысць адной мовы, то яна хутка і трывала вылучаецца як пастаянная пры пераменных другіх (і трэціх)» [28]. У выпадку, калі вышэйадзначаныя фактары дзейнічаюць асобна або адзін супраць аднаго, то ў моўнай сітуацыі горада назіраюцца складаныя працэсы: у адным выпадку перавага пераходзіць ад аднаго дыялекту да іншага, у другім – адбываецца хістка раўнавага некалькіх дыялектаў.

Раскрываючы пытанне паходжання двудыялектнасці, Б. А. Ларын сцвярджае, што «гістарычныя змены мовы ў краіне <...> пачыналіся заўсёды з гарадоў. Аднак толькі вялікія гарады былі і будуць базай усялякіх шырокіх культурных аб'яднанняў, а сёлы і “вясковыя гарады” застаюцца галоўнай апорай культурнай і моўнай коснасці і раз'яднанасці» [28]. Даследчык бачыў будучае ў адмаўленні ад панавання ў гарадскім асяроддзі аднаго дыялекту, тым самым прапагандуючы полілінгвізм. Апісваючы моўную сітуацыю ў СССР, ён вызначыў галоўную прычыну, што не дазваляла моўнай сітуацыі тагачаснай Расіі адпавядаць сусветным маштабам: «недасканалая пастаноўка вывучэння “іншых” моў, невысокі сярэдні ўзровень культуры, а адсюль не шырокія і не напружаныя ўзаемаадносіны разнамоўных мас» [28].

Аўтар засяроджваў ўвагу на неабходнасці вывучэння гарадскіх арго, бо раней яны разглядаліся ў межах дзвюх сістэм: або як складнік літаратурнай мовы, або як пэўныя формы дыялекту. У першым выпадку маецца на ўвазе розная ступень вульгарызацыі літаратурнай мовы, у другім – узбагачэнне гаворак сялян элементамі літаратурнай мовы.

У пачатку XX ст. гарадскія арго ў цэлым не супадалі ні з літаратурнай мовай, ні з вясковымі дыялектамі. Акрамя таго, яны моцна адрозніваліся па сацыяльнай аснове і па лінгвістычных прыкметах. На аснове параўнання катэгорый гараджан Кіева і Ленінграда Б. А. Ларын прыйшоў да высновы, што большую частку насельніцтва гэтых гарадоў складаюць рабочыя і служачыя. Заўважана наступнае: чым большым з'яўляецца горад, тым больш пашырана колькасць прадстаўнікоў рабочых прафесій. Увогуле, арго разглядаецца ім як двухмоўе, у складзе якога рад аргатызмаў «прымаецца за асноўны і зыходны, а другі моўны рад трэба пакуль лічыць шукаемым <...> і

ва ўсялякім разе другарадным» [28]. Аўтар адносіў арга да змешаных моў з прыналежнай яму фанетыкай і марфалогіяй, хоць яны не маюць істотных адхіленняў ад літаратурнай мовы.

Так, на пачатку XX ст. Б. А. Ларыным упершыню ў рускай лінгвістыцы было пастаўлена пытанне аб вывучэнні гарадскога маўлення, вызначаны напрамкі яго развіцця і зроблены пэўныя спробы распрацоўкі і вывучэння дадзенай сферы.

1.1.2. Навуковыя падыходы Л.У. Шчэрбы і Л.П. Якубінскага

Частка лінгвістаў, асабліва тыя, хто займаўся вывучэннем дыялектаў, асэнсоўвала неабходнасць размежавання маналагічнай і дыялагічнай формаў маўлення. На неабходнасць вывучэння гэтых сфер звярнуў увагу Л. У. Шчэрба (1880–1944). На яго думку, маналог з’яўляецца ў значнай ступені штучнай формай бытвання мовы ў грамадстве, сапраўднае існаванне мовы выяўляецца ў дыялагічных формах. Падобнай думкі трымаўся яшчэ адзін савецкі філолаг Л. П. Якубінскі (1892–1945), які адзначаў, што прымяненне паняццяў «натуральнасць» і «штучнасць» у дачыненні да дыялогу і маналогу адпаведна носіць умоўны характар. Дыялог – гэта з’ява ў большай ступені прыродная, чым маналог. Для дыялогу характэрна наяўнасць рэплік: або маўленне аднаго чалавека чаргуецца з маўленнем другога, або ў выніку паўзы ў маўленні, асабліва падчас эмацыянальнага дыялогу. Адсюль вынікае, што для дыялогу як формы камунікавання характэрна ўзаемнае перарыванне. Прамежак часу паміж дзвюма рэплікамі выкарыстоўваецца для ўспрымання і разумення чужога маўлення, а таксама для падрыхтоўкі адказу, новай рэплікі. Такога супадзення няма пры маналогі. Пры дыялогу «дваістасць “задач”, якія паўстаюць перад намі ў прамежку паміж дзвюма рэплікамі, прыводзіць да больш аслабленага перажывання кожнага з двух момантаў» [56]. З гэтай прычыны свядомасць чалавека засяроджана на змесце і тэматыцы выказвання, таму для абдумвання моўных фактаў, формы выказвання часу не застаецца, і дыялагічная форма разгортваецца без абдумвання і адбору, само маўленне адбываецца ў выніку дзеяння волі з наяўнасцю звыклых элементаў. Маналог жа на гэтым фоне вылучае «як нешта самастойнае менавіта размяшчэнне, кампанаванне моўных адзінак» [56].

Такім чынам, пачынальнікамі новага кірунку – сацыяльнай лінгвістыкі – у русістыцы былі Б. А. Ларын, Л. П. Якубінскі, Л. У. Шчэрба, кім і былі зроблены першыя крокі ў даследаванні гарадскога маўлення пачатку XX ст.

1.1.3. Навуковая школа А. А. Земскай

У 1960-х пачалася другая «хваля», звязаная з даследаваннем вуснага маўлення гараджан. Калі ў пачатку ХХ ст. сферай навуковай цікавасці стаў найперш сацыялінгвістычны аспект, то ў другой палове ХХ ст. увага навукоўцаў была скіравана на больш шырокі спектр праблем, не апошняя месца сярод якіх займала ўласна моўная праблематыка. Сярод асноўных напрамкаў можна вылучыць: спантаннае непадрыхтаванае маўленне, лінгвістычную прагматыку, тэорыю маўленчых актаў, вербальныя і невербальныя сродкі камунікавання, а таксама шэраг іншых.

Да найбольш значных навуковых распрацовак вуснага літаратурнага маўлення (рус. *русской разговорной речи*) трэба аднесці даследаванні групы супрацоўнікаў сектара сучаснай рускай мовы Інстытута рускай мовы Акадэміі навук СССР, якую ўзначальвала А. А. Земская. Вынікі 15-гадовага даследавання былі выдадзены ў 4 кнігах «Русская разговорная речь» (1973–1983), у якіх дэталёва апісана рускае гутарковае маўленне на ўсіх узроўнях мовы: фанетычным, лексічным, марфалагічным і сінтаксічным. Прычым упершыню выразна названы адрозненні гутарковага маўлення ад кадыфікаванай літаратурнай мовы. Вынікі гэтага праекта сталі надзейным падмуркам для далейшага ўсебаковага вывучэння рускага гутарковага маўлення.

На думку А. А. Земскай, маўленне рускага горада (на момант даследавання) прадстаўлена ў асноўным дзвюма формамі мовы: літаратурнай мовай і прастаноўем. Тое, якой сістэмай карыстаецца асоба падчас камунікацыі, залежыць «ад адукацыі моўцы, ступені яго культурнасці, характару яго прафесіі» [18, с. 11]. Носьбіты, якія маюць вышэйшую адукацыю, як правіла, карыстаюцца літаратурнай мовай. Калі бацькі не валодаюць літаратурнай мовай, то ў маўленні дзяцей сустракаюцца элементы прастаноўя. Дзеці бацькоў, якія ведаюць і выкарыстоўваюць літаратурную мову, карыстаюцца той жа моўнай сістэмай, што і бацькі, незалежна ад узроўню адукацыі. Але на дыферэнцыяцыю вуснага маўлення аказваюць уплыў не толькі сацыяльныя, але і асобныя прыкметы маўленчых асоб. А. А. Земская адзначае: «Месца нараджэння абумоўлівае <...> наяўнасць лакальных рысаў у фанетыцы, граматыцы і лексіцы. Прафесія, узрост, веданне замежных моў звязаны з выкарыстаннем прафесіяналізмаў, <...> моладзевага жаргону...» [18, с. 12–13].

У межах вывучэння суб'екта маўлення разглядалася пытанне аб выкарыстанні носьбітамі прастаноўя ва ўмовах афіцыйнай камунікацыі, і была зроблена выснова, што такім носьбітам характэрна «невалоданне

здольнасцю пераклучэння з аднаго моўнага рэгістру на іншы, што адрознівае іх ад носьбітаў літаратурнай мовы» [18, с. 12]. Такой самай думкі трымаецца ў даследаваннях вуснага маўлення Т. Г. Вінакур. З вышэйадзначанага вынікае: носьбіты прастамоўя выкарыстоўваюць яго ў афіцыйнай камунікацыі, «аздабляючы» сваё маўленне найбольш яркімі элементамі літаратурнай рускай мовы. З другога боку, літаратурная форма мовы, аддзяліўшыся ад нацыянальнай мовы, не парывае сувязей з такімі формамі, як дыялект, жаргон, прастамоўе. Своеасаблівым рэгулятарам выступае норма, з дапамогай якой адбываецца адбор моўных сродкаў для забеспячэння патрэб літаратурнай мовы.

Падсумоўваючы, адзначым, што А. А. Земская, яе аднадумцы і паслядоўнікі разглядаюць гутарковае маўленне як самастойную сістэму ў межах літаратурнай, але не кадыфікаванай, рускай мовы. На сённяшні дзень такое палажэнне мае і сваіх праціўнікаў: з аднаго боку, навукоўцамі не падзяляецца думка А. А. Земскай пра рускае гутарковае маўленне як пра самадастатковую сістэму (напр., Л. І. Бараннікавай, В. Б. Сірацінінай, В. А. Лапцевай і інш.), а з другога боку, яно ўвогуле выводзіцца па-за межы літаратурнай мовы (напр., Г. П. Нешчыменка).

1.1.4. Навуковы падыход Л. П. Крысіна

Навуковыя зацікаўленні Л. П. Крысіна сканцэнтраваны не толькі на пытаннях лексікалогіі, семантыкі і стылістыкі, але і сацыялінгвістыкі. У працы «Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация» (2003) аўтар зазначае: «У 80-90 гады ХХ ст. літаратурная руская мова, асабліва ў сваёй вусна-размоўнай форме зазнае мацнейшы ўплыў жаргоннага і прастамоўнага <...> асяроддзя» [26]. Пры гэтым «узаемаадносіны стандарту з іншымі падсістэмамі нацыянальнай мовы, а таксама ўнутраныя працэсы, якія адбываюцца ў кожнай з гэтых падсістэм і звязаны з умовамі яе функцыянавання, маюць дваістую прыроду – моўную і сацыяльную» [26].

Л. П. Крысін у адрозненне ад сваіх папярэднікаў, якія сацыяльную дыферэнцыяцыю мовы звязвалі з сацыяльным расслаеннем грамадства, прапаноўвае новы погляд, які грунтуецца на тым, што «ў сацыяльнай дыферэнцыяцыі мовы атрымлівае адлюстраванне не толькі і, можа, нават не столькі сучасны стан грамадства, колькі папярэднія яго станы, характэрныя асаблівасці яго структуры і змен гэтай структуры ў мінулым» [26]. Адсюль вынікае, што дынаміка развіцця мовы павінна апісвацца і разглядацца са зваротам да мінулага, а таксама з перспектыўным поглядам у будучае. У

выніку гэтага ў рускай лінгвістыцы сфарміраваліся два падыходы: 1) традыцыйны (статыстычны), які абаяраецца на сацыяльную стратыфікацыю грамадства, і 2) больш новы (дынамічны), які ўлічвае сацыяльныя, сітуацыйныя і стылістычныя фактары, а таксама ролевыя і статусныя характарыстыкі носьбітаў мовы [26]. Згодна з першым падыходам носьбітаў нацыянальнай мовы прынята падзяляць у залежнасці ад таго, якой падсістэмай мовы яны карыстаюцца: носьбіты прамамоўя, носьбіты дыялекту, носьбіты літаратурнай мовы і інш. Другі падыход разглядае адны і тыя ж групы носьбітаў мовы па наяўнасці ў іх маўленні элементаў розных падсістэм. Гэта залежыць ад сітуацыйных і сацыяльных фактараў камунікацыі.

1.2. Вывучэнне гарадскога маўлення ў беларускай сацыялінгвістыцы

1.2.0. Стан вывучэння вуснага беларускага маўлення ў XX ст.

У адрозненне ад рускай лінгвістыкі вывучэнне пытання вуснага гарадскога маўлення беларусаў пачалося значна пазней. Першыя захады ў вывучэнні вусных формаў маўлення гарадскога насельніцтва былі зроблены ў другой палове XX ст., у той час як рускія навукоўцы вызначылі неабходнасць вывучэння маўлення горада ў пачатку XX ст. Прыярытэтным напрамкам даследавання беларускіх філолагаў былі дыялекты.

Разам з тым, цяжка казаць менавіта пра гарадское маўленне як узор для беларускай літаратурнай мовы на пачатку XX ст., як гэта адбылося з рускай мовай, бо ў той час «нармалізацыя беларускай літаратурнай мовы праводзілася пры адсутнасці граматычных распрацовак шляхам арыентацыі і пераймання моўных норм адзінай у той час беларускай газеты “Наша ніва”, што выдавалася з 1906 па 1915 год і служыла ўзорам для тагачасных публіцыстычных і навукова-публіцыстычных выданняў на беларускай мове» [14, с. 139], якая ў сваю чаргу характарызувалася наяўнасцю варыянтных формаў, у тым ліку «варыянтнасцю граматычных формаў, вытокамі якіх былі два асноўныя дыялекты беларускай мовы: паўднёва-заходні і паўночна-ўсходні» [14, с. 139-140]. Адсюль вынікае, што да выдання «Граматыкі» Б. Тарашкевіча ў 1918 г. не існавала замацаваных правілаў ужывання тых ці іншых моўных адзінак. Падчас першай спробы ўнармавання беларускай мовы, зробленай Б. Тарашкевічам, былі выяўлены найбольш істотныя дыялектныя рысы, а таксама прааналізавана мова беларускіх выданняў таго часу.

У 1930-я гг. выкарыстанне ў штодзённым ужытку беларускай мовы разглядалася тагачаснымі ўладамі як своеасаблівы выклік партыйным органам і рускамоўным кіраўнікам. У краіне, дзе праводзіўся курс на аб'яднанне народаў (у тым ліку і па моўным крытэрыі), у грамадстве дыялекты пачалі ўспрымацца як адмоўная і непажаданая з'ява. Яны «пачалі трактавацца як перашкода ў пабудове культуры сацыялістычнага грамадства (савецкая палітыка ўніфікацыі моў), а вяскоўцы – носьбіты дыялекту – разглядаліся як палітычна непerspектыўны яго пласт, беларуская мова стала адкрыта атаясамлівацца з моваю сацыяльна адсталая кола грамадства, бо на той час у краіне вясковае насельніцтва ў разы перавышала гарадское» [41, с. 61]. Сітуацыя не змянілася ў 1950-я гг. з міграцыяй жыхароў вёскі ў горад, а яшчэ больш паглыбіла праблему стаўлення да вусных формаў беларускай мовы. На думку Т. Р. Рамзы, такія абставіны «запачаткавалі глыбокую сацыяльна-псіхалагічную траўму беларусаў: прыйшло рэальнае ўсведамленне сваёй “моўнай непаўнавартасці” тымі, хто пасля заканчэння вясковай (= беларускамоўнай) школы трапляў у рускамоўнае гарадское асяроддзе – у вучылішча, ВНУ, на завод, фабрыку і пад.» [41, с. 63].

Першыя даследаванні менавіта вусных формаў маўлення праводзіліся навукоўцамі, як было адзначана раней, у другой палове ХХ ст. Намаганні А. І. Падлужнага, П. В. Садоўскага, Л. Ц. Выгоннай і іншых навукоўцаў быў зроблены ўклад у даследаванні вуснай літаратурнай кадыфікаванай мовы. Можна сказаць, што даследаванні такога плану сталі асновай для распрацовак тэмы вуснага беларускага маўлення на пачатку ХХІ ст. Дадзеная тэма актыўна распрацоўваецца навукоўцамі ў розных аспектах: вывучаецца штодзённае маўленне інтэлігенцыі і моладзі, даследуецца вуснае гарадское маўленне, у тым ліку і беларуска-рускае змешанае маўленне, нацыялект, а таксама прасадычныя адзінкі ў маўленні студэнцкай моладзі. Між тым праблематыка вуснага гарадскога маўлення застаецца вельмі надзённай, паколькі праведзеных даследаванняў, відавочна, недастаткова для поўнага разумення такога феномена.

1.2.1. Тыпалогія вуснага гарадскога беларускага маўлення

Моўная сітуацыя ў краіне, якая склалася на пачатак ХХІ ст., патрабавала ад беларускіх мовазнаўцаў яе навуковага асэнсавання, тэарэтычнага апісання і тэрміналагізацыі тых вусных беларускамоўных, у тым ліку і змешаных, ідыёмаў, якія функцыянуюць у асяроддзі беларускіх гарадоў. Спецыялістамі былі выказаны розныя меркаванні, якія не супадалі ні па колькасці вылучаных імі ідыёмаў, ні па іх тэрміналагізацыі (гл. больш

дэталёва [41, с. 88–97]). Да сёння ў беларускай лінгвістыцы так і няма адзінапрызнанай канцэпцыі, якая б задавальняла ўсіх навукоўцаў, хто ў той ці іншай ступені займаецца праблематыкай вуснага гарадскога маўлення. Зыходзячы з такой сітуацыі, у прапанаванай дыпломнай рабоце мы ўзялі за аснову дзве стратыфікацыі беларускага маўлення.

Адна з тыпалогій, прапанаваная А. А. Лукашанцам, найбольш шырокая і дэталёвая, яна ахоплівае як пісьмовыя, так і вусныя формы беларускай нацыянальнай мовы. Згодна з яго меркаваннем, вусная разнавіднасць беларускай мовы падзяляецца на пяць тыпаў:

- агульналітаратурная мова;
- «тарашкевіца»;
- народныя гаворкі;
- сацыяльныя дыялекты;
- «трасянка» [31, с. 111].

Калі казаць пра рэальнае выкарыстанне беларускай мовы ў сучасным грамадстве, то даследчык прапаноўвае размяжоўваць беларускае маўленне ў залежнасці ад «чысціні» маўлення, г. зн. «з пазіцыі выкарыстання элементаў адной ці некалькіх моўных сістэм (падсістэм)» [31, с. 111], таму ім былі вылучаны *чыстыя і змешаныя (трасянка) тыпы маўлення*.

«1. *Чыстыя тыпы маўлення* (у межах адной сістэмы ці падсістэмы):

- 1.1. Агульналітаратурная мова (вусная і пісьмовая разнавіднасць);
- 1.2. “Тарашкевіца” (вусная і пісьмовая разнавіднасць);
- 1.3. Народныя гаворкі (вусная разнавіднасць).

2. *Змешаныя тыпы маўлення* – трасянка – (выкарыстанне ў маўленні элементаў розных моўных сістэм ці падсістэм):

2.1. У межах розных моўных сістэм:

- 2.1.1. Беларускае літаратурнае маўленне з элементамі рускай мовы;
- 2.1.2. Беларускае дыялектнае маўленне з элементамі рускай мовы;
- 2.1.3. Беларускае літаратурнае маўленне з элементамі польскай

мовы;

2.1.4. і г.д.

2.2. У межах адной моўнай сістэмы:

2.2.1. Беларускае літаратурнае маўленне з элементамі народных гаворак;

2.2.2. Беларускае дыялектнае маўленне з элементамі літаратурнай мовы;

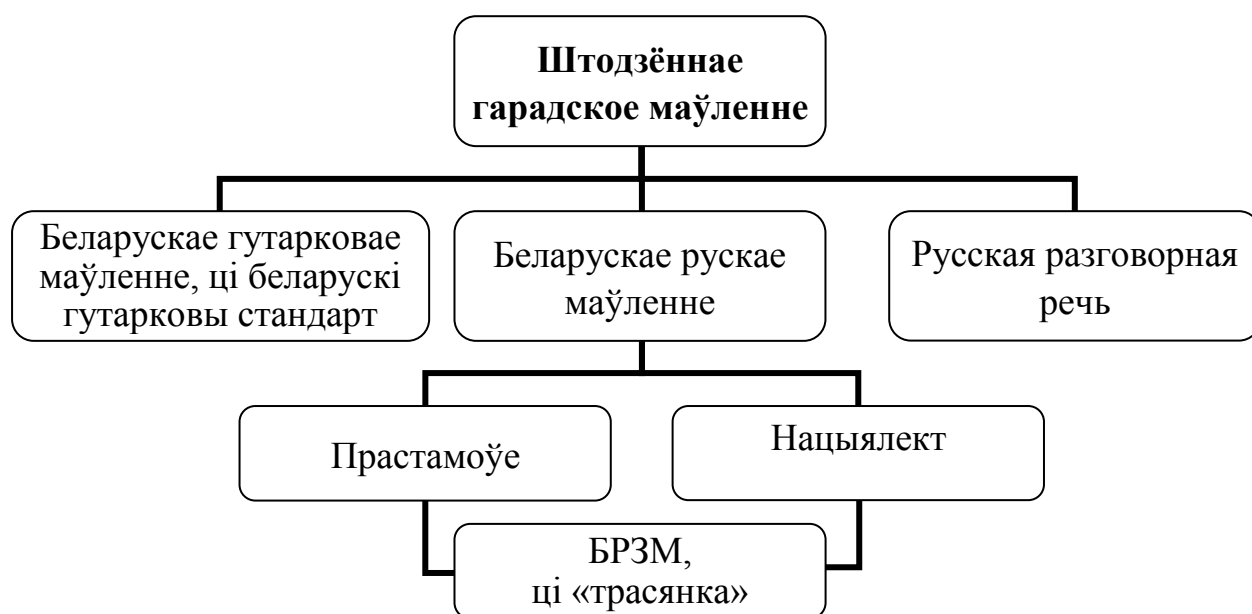
2.2.3. Беларускае літаратурнае маўленне з элементамі “тарашкевіцы”;

2.2.4. Беларускае маўленне ў адпаведнасці з нормамі “тарашкевіцы” з элементамі агульналітаратурнага стандарту;

2.2.5. і г.д.» [31, с.111–112].

Другая класіфікацыя, да якой мы звярнуліся, з’яўляецца ў большай ступені абагульненая і, адначасова, больш вузкая, паколькі арыентавана перадусім на маўленне сталічных гараджан. Т. Р. Рамза стратыфікуе мінскае гарадское маўленне ў межах двух процілеглых полюсаў – *беларускага гутарковага маўлення, арыентаванага на літаратурную норму, і рускай разгаворнай рэчы*. У такім разе на шкале паміж гэтымі двума літаратурнымі тыпамі знаходзяцца іншыя, нелітаратурныя, гарадскія ідыёмы, якія абагульняюцца пад адзіным найменнем *беларускае рускае маўленне*, што ўключае ў сябе і нацыялект, і працамоўе, і беларуска-рускае змешанае маўленне (гл. Мал. 1 з [41, с. 97]).

Малюнак 1. – Мінскае гарадское штодзённае маўленне

Тыпалогіі А. А. Лукашаца і Т. Р. Рамзы цікавыя тым, што яны, як нам падаецца, дапаўняюць адна адну. У цяперашняй гарадской моўнай сітуацыі, найперш у г. Мінску, немагчыма пакінуць па-за ўвагай маўленне маладых людзей, якое ў той ці іншай ступені арыентавана на нормы граматыкі Б. Тарашкевіча. Стратыфікацыя А. А. Лукашанца ўлічвае гэты маўленчы феномен: «“тарашкевіцу” можна разглядаць як паралельны варыянт беларускай літаратурна-пісьмовай мовы» [31, с. 111], які для пэўнай часткі маладых людзей можа з’яўляцца пераходным этапам да агульналітаратурнай мовы.

1.2.2. Гутарковае маўленне, арыентаванае на літаратурную норму

Першыя эксперыментальныя спробы вывучэння вуснага літаратурнага беларускага гарадскога маўлення былі зроблены ў XX ст. Да ліку піянерскіх і найбольш уплывовых прац у дадзенай галіне можна аднесці даследаванні П. В. Садоўскага і Л. Ц. Выгоннай: яны ўваходзілі ў навуковы калектыў А. І. Падлужнага, будучы супрацоўнікамі Лабараторыі эксперыментальнай фанетыкі (1969–1999). Высновы П. В. Садоўскага з назіранняў над фанетычнымі працэсамі ў беларускай мове, а дакладней, над варыятыўнасцю зычных гукаў і іх спалучэнняў у маўленчай плыні, а таксама вынікі даследаванняў Л. Ц. Выгоннай, якія датычыліся перцэптыўнага аналізу галосных гукаў, сталі надзейным грунтам для навукоўцаў-паслядоўнікаў у XXI ст. пры вывучэнні гутарковага маўлення, арыентаванага на літаратурную мову, і пры даследаванні гарадскога беларуска-рускага змешанага маўлення.

Акадэмічнымі навукоўцамі, найперш А. І. Падлужным, які займаўся вывучэннем і апісаннем беларускага літаратурнага вымаўлення, а таксама П. В. Садоўскім і Л. Ц. Выгоннай, была адзначана немагчымасць строгага захавання вымаўлення асобных гукаў і іх спалучэнняў пры спантаным маўленні, рэкамендаванага кадыфікаванымі арфаэпічнымі нормамаі. Так упершыню ў беларускім мовазнаўстве (услед за расійскімі даследчыкамі) А. І. Падлужны адзначыў наяўнасць двух стыляў вымаўлення для літаратурнай беларускай мовы – поўны і размоўны, якому ўласцівыя менш выразная артыкуляцыя і рэдукцыя гукаў. П. В. Садоўскі, а пазней і Л. Ц. Выгонная ўказалі на неабходнасць адрозніваць у беларускім маўленні паняцці *узус* і *норма*. Такая пазіцыя вызначыла змену ў стаўленні беларусістаў да непадрыхтаванага штодзённага гутарковага маўлення і яго заканамернасцей.

Лагічным працягам навуковых росшукаў у галіне вуснай літаратурнай беларускай мовы стала даследаванне вуснага штодзённага маўлення інтэлігенцыі. Так, вывучэннем такога маўлення, а дакладней, жывога непадрыхтаванага маўлення філолагаў з вышэйшай адукацыяй, займалася Т. Р. Рамза, чаму прысвечаны яе манаграфія і доктарская дысертацыя. Запісы штодзённага маўлення носьбітаў беларускай літаратурнай мовы рабіліся на працягу 2007–2010 гг. з мэтай, «каб, з аднаго боку, па магчымасці дакладна зафіксаваць, “сфатаграфавач” спантанную маўленчую плынь сталых носьбітаў літаратурнай беларускай мовы ў непасрэдных нязмушаных стасунках, а з другога боку, рэпрэзентаваць стан гутарковага беларускага маўлення і выявіць тыя звыклія маўленчыя з’явы, <...> якія складаюць так званы гутарковы узус — нікім не прапісанае, але калектыўна прынятае

выкарыстанне моўных адзінак» [42, с. 37]. Тэарэтычае абгрунтаванне сваёй канцэпцыі разумення месца беларускага гутарковага маўлення ў сістэме сучаснай беларускай мовы даследчыца прапанавала на шырокім матэрыяле даследавання падобнага феномену ў іншых славянскіх дыскурсах: заходнееўрапейскім – чэшскім, польскім і славацкім, усходнееўрапейскім – рускім і ўкраінскім, а таксама з прыцягненнем асобных вызначальных публікацый па гутарковым маўленні ў працах амерыканскіх сацыялінгвістаў, перадусім У. Лабова.

У выніку навуковага даследавання Т. Р. Рамза прыйшла да высновы, што «як і ў іншых мовах, узус штодзённага гутарковага маўлення носьбітаў беларускай літаратурнай мовы мае выразныя адрозненні ад нормаў кадыфікаванай мовы, што цалкам адпавядае прынятай агульнамоўнай універсальні – размежаванню нормаў пісьмовай мовы і вуснага маўлення, разыходжанню кадыфікаванага і размоўнага стандартаў» [43, с. 30]. Зыходзячы з гэтага, ёю прапанаваны і ўведзены ў навуковы абыходак паняцце і тэрмін *гутарковы стандарт*, пад якім разумеецца «штодзённае маўленне носьбітаў беларускай літаратурнай мовы, якое арыентаванае на літаратурную мову, але пры гэтым можа і проціпастаўляцца яе афіцыйным кадыфікаваным нормам. Узус гутарковага стандарту, у такім разе, адрознівае большая варыятыўнасць і пераемнасць заканамернасцей (у першую чаргу фанетычных і сінтаксічных) вуснай дыялектнай беларускай мовы» [43, с. 31]. Т. Р. Рамза сканцэнтравала сваю ўвагу найперш на даследаванні фанетычных асаблівасцей гутарковага стандарту (мадыфікацыі галосных гукаў, а таксама зычных гукаў на стыку слоў і марфем), якія выразна разыходзяцца з прадпісальнымі арфаэпічнымі нормаў кадыфікаванай літаратурнай беларускай мовы, а менавіта: іканне, наяўнасць [ў] пасля паўзы, [г] на канцы пэўных службовых слоў, адсутнасць [γ] у слове *гэта*, эліпіс фіналі [ц’] у форме *ёсць* і пад., а таксама пэўных лексічных і сінтаксічных адметнасцей гэтага вуснага феномену. Даследчыца, улічваючы ўласныя запісы, а таксама спасылаючыся на высновы папярэднікаў і сучаснікаў, канстатуе: «Злакалізаванасць гутарковага маўлення найперш у інтэлігенцкай страце надае гэтаму тыпу штодзённага камунікавання самы высокі прэстыж сярод гарадскога і сельскага насельніцтва, а з другога боку, выразна проціпастаўляе яго агульнараспаўсюджаным тыпам вуснага гарадскога камунікавання, найперш нацыялекту і беларуска-рускаму змешанаму маўленню» [43, с. 32].

Падсумоўваючы свае назіранні над фанетычнымі і лексіка-граматычнымі адметнасцямі штодзённага маўлення інтэлігенцыі, даследчыца прыходзіць на высновы: «Гутарковы беларускі стандарт, маючы трывалы фанетычны, лексічны і граматычны грунт кадыфікаваных нормаў, выяўляе і

тыя моўныя рысы (найперш фанетычныя і сінтаксічныя), якія найбольш стабільна выяўляюцца ў дыялектах. Гэты факт дазваляе разглядаць *гутарковае маўленне* не як адхіленне ад прадпісальных нормаў, а як найцікавейшы феномен з устойлівай вусна-дыялектнай традыцыяй, якую варта ацэньваць як вельмі станоўчую з’яву, бо яна сведчыць пра жыццёвасць беларускай мовы» [41, с. 210].

1.2.3. Беларуска-рускае змешанае маўленне

Павышаную цікавасць навукоўцаў беларуска-рускае змешанае маўленне (БРЗМ, ці *трасянка*) прыцягнула да сябе з пачатку 1990-х гг. Шматлікія як навуковыя, так і ненавуковыя дыскусіі адносна гэтага феномену вяліся, як правіла, на падставе толькі асабістых назіранняў і (радзей) зробленых запісаў, бо не было ніякай агульнай базы – корпусу – змешанага маўлення. Трэба сказаць, што і цяпер, праз 30 гадоў, навукоўцы мала прасунуліся ў вывучэнні гэтага надзвычай няпростага ідыёму: «не вызначаны дакладна ні статус гэтай разнавіднасці вуснага маўлення <...>, ні яго моўная прыналежнасць, ні месца ў камунікатыўнай прасторы і сістэме нацыянальнай мовы» [31, с. 110]; навукоўцы «кіруюцца сваім асабістым успрыманням гэтага феномена, у значнай ступені пакладаюцца на сваю інтуіцыю, здагадкі» [15, с. 198]. Пры гэтым пытанне ўзнікае не столькі з самой з’явай, колькі з вызначэннем менавіта ступені змешвання моўных кодаў.

Між тым асабліва плённымі па зборы жывых запісаў беларуска-рускага змешанага маўлення (як па тэрытарыяльным ахопе – задзейнічаны 6 беларускіх гарадоў з розных абласцей і сталіца, так і па колькасці інфармантаў – ад кола сям’і (4–6 чалавек) да фокус-груп (8–12 чалавек)), расшыфроўцы вусных запісаў і ўкладанні адпаведнага корпусу такога маўлення, а дакладней, карпусоў з рознага тыпу разметкамі і магчымасцю доступу да іх праз інтэрнэт сталі вынікі нямецка-беларускага навукова-даследчага праекта «Трасянка ў Беларусі: змешаны код як прадукт беларуска-рускага моўнага кантакту. Моўнае структураванне, сацыялінгвістычныя механізмы ідэнтыфікацыі і “эканоміі” мовы» (2008–2013 гг.) (кіраўнік Г. Генчэль, Універсітэт у Ольдэнбургу, Германія). Абагульненыя вынікі даследавання прадстаўлены ў шэрагу публікацый, поўная бібліяграфія якіх і самі матэрыялы размешчаны ў інтэрнэце пад адрасам: <https://uni-oldenburg.academia.edu/GerdHentschel>; корпус даступны пад адрасам: <https://uni-oldenburg.academia.edu/GerdHentschel/Corpora>.

Цалкам новымі і нярэдка нечаканымі для беларускіх лінгвістаў сталі тэарэтычныя абагульненні нямецкіх даследчыкаў, іх меркаванні і гіпотэзы. Так, вынікі даследаванняў, якія праводзіла альдэнбургская каманда Г. Генчэля, а таксама ягоныя ўласныя назіранні і высновы ў пэўных выпадках дыяметральна разыходзяцца з пазіцыяй беларускіх навукоўцаў. Сваю канцэпцыю навуковец адстойвае, спасылаючыся на эмпірычныя дадзеныя – карпусы БРЗМ і атрыманую статыстыку. Так, ён падкрэслівае, што многія беларусы пачалі гаварыць менавіта на БРЗМ, а далейшае развіццё рускай і беларускай моў заключалася ў набыванні ўмення не выкарыстоўваць элементы беларускай мовы ў рускамоўных сітуацыях, так як і элементы рускай мовы ў беларускамоўным маўленні. Гэта значыць, што беларускую і рускую мову носьбіты засвоілі праз БРЗМ, а не наадварот [49, с. 89]. Ім жа канстатуецца, што носьбіт мовы на ранніх этапах моўнай сацыялізацыі засвойвае частотнасць варыянтаў у той ступені, у якой яна існуе ў сям’і і бліжэйшым коле зносін. З цягам часу носьбіт мовы засвойвае здольнасць змяняць колькасць варыянтаў у сваім маўленні ў залежнасці ад кантэксту па-за межамі сямейнага кола зносін. З гэтага вынікае, што больш адукаваныя беларусы ў кантэкстах, якія патрабуюць цалкам рускай мовы, здольныя «падаўляць» у сваім маўленні беларускія элементы. І наадварот, пры ўмове добрага валодання беларускай мовай, носьбіт свядома не выкарыстоўвае рускамоўныя варыянты. Аднак дома, напрыклад, пры размове з бацькамі, носьбіты могуць вяртацца да БРЗМ, што праяўляецца праз наяўнасць у маўленні і беларускіх, і рускіх элементаў, якія адпавядаюць БРЗМ [49, с. 105].

Калі беларускія спецыялісты, у тым ліку Н. Б. Мячкоўская і Г. А. Цыхун, сцвярджаюць, што БРЗМ пазбаўлена узусу, бо выкарыстанне ў ім беларускіх і рускіх адзінак выяўляецца або спантанна, або індывідуалізаваным, то Г. Генчэль даказвае, што «в основе БРСР лежит определённая систематичность, которую можно было бы назвать БРСЛ (белорусско-русский смешанный лект) по аналогии с английским термином “fused lect”» [49, с. 104].

Беларускія навукоўцы, якія працуюць з запісамі альдэнбургскага корпусу, С. М. Запрудскі і Н. В. Яненка, робяць аналіз запісаў, зробленых у г. п. Хоцімск Магілёўскай вобл., «у рамках “варыяцыйнісцкай” парадыгмы, паводле якой ваганні ў маўленні інфармантаў разглядаюцца не як змешванне кодаў (чаргаванне двух інварыянтных сістэм у адной гутарцы), але як рэалізацыя розных выбараў у рамках адной сістэмы <...>» [17, с. 64].

Зыходзячы з гэтага, у запісах, зробленых на базе маўлення адной сям’і, былі выдзелены 3 тыпы вар’іравання:

- а) вар’іраванне, абумоўленае моўнымі або ўнутранымі ціскамі;
- б) вар’іраванне, абумоўленае сацыяльнымі ціскамі або ціскамі, што існуюць паміж моўцамі (гендэрнае вар’іраванне);
- в) вар’іраванне, абумоўленае стылістычнымі ціскамі або ціскамі, што існуюць унутры моўцаў [17, с. 64-66].

У параўнанні з унутраным і сацыяльным вар’іраваннем, у даследаваных Н. В. Яненкай запісах часцей вылучаецца стылістычнае вар’іраванне, якое прадстаўлена на фанетычным, граматычным (марфалагічным) і лексічным узроўнях. Пры гэтым варыянты выступаюць як элементы «беларускага» або «рускага» стылю маўлення. Немалаважным ёсць і тое, што сярод сямейнай і неафіцыйнай службовай часткамі запісаў выяўляюцца мінімальныя адрозненні пры выкарыстанні «рускіх» элементаў, што сведчыць пра захаванне асноўных характарыстык маўлення ў розных камунікацыйных умовах.

Навуковая навізна даследаванняў Н. В. Яненкі заключаецца ў тым, што аўтар даследуе варыятыўнасць вуснага гетэрагеннага маўлення білінгваў як самастойнага моўнага ўтварэння, што ўзнікла на аснове мясцовай гаворкі. Да гэтага часу ў беларускай лінгвістыцы аналізу змешанага маўлення на такім разнастайным матэрыяле не існавала. Такім чынам, Н. В. Яненка разглядае варыянтнасць як рэалізацыю выбараў у межах адной сістэмы, што адрозніваецца ад думкі Г. Генчэля, бо ім было прапанавана разглядаць БРЗМ як папераменнае выкарыстанне дзвюх блізкароднасных моў.

1.2.4. Нацыялект

Беларуская моўная сітуацыя характарызуецца наяўнасцю асаблівай разнавіднасці рускай мовы, якая функцыянуе ў беларускіх гарадах і вёсках і якой уласцівы несупадзенні з кадыфікаванымі нормамі рускай мовы на фанетычным, лексіка-семантычным, марфалагічным і сінтаксічным узроўнях. Некаторыя даследчыкі, як, напрыклад, Т. М. Валынец адзначае ў дадатак яшчэ і «карэкцыю моўнай карціны свету (фарміраванне іншага пласта канцэптuallyна значымых лексем)» [6, с. 13].

Навуковае асэнсаванне такая разнавіднасць рускай мовы атрымала ў дакладзе А. А. Гіруцкага і А. Я. Міхневіча «О языковом и лингвистическом статусе “нациолекта”» (1982) на адной з маскоўскіх канферэнцый. Беларускія даследчыкі прапанавалі і абгрунтавалі нейтральны (і адначасова сістэмны) *лект*-тэрмін для абазначэння варыянта рускай мовы на тэрыторыі Беларусі [9]. Аднак нельга сказаць, што гэтая прапанова была адразу прынятая навуковымі коламі: розныя даследчыкі ў сваіх навуковых працах ужываюць і

прыводзяць доказы на карысць іншых намінацый адносна дадзенай з’явы. Яшчэ да тэрміна *нацыялект* П. В. Садоўскі ў сваіх публікацыях абазначыў рускае маўленне беларусаў як «тэрытарыяльны варыянт рускамоўнага прастамоўя, арыентаваны на рускую літаратурную мову» [45, с. 177]. У больш позніх працах сітуацыя не змянілася: так, Л. Р. Машчэнская намінуе гэты феномен як «варыянт рускай мовы, які сфарміраваўся ва ўмовах беларуска-рускага двухмоўя» [34, с. 8]; Л. Р. Кілявая пры даследаванні маўлення інтэлігенцыі г. Магілёва адзначае, што «рускае літаратурнае гутарковае маўленне падвяргаецца ўплыву беларускай літаратурнай мовы і беларускіх дыялектаў» [24, с. 6], з чаго вынікае, што даследчыца ідэнтыфікуе рускае маўленне беларусаў як беларускі рэгіянальны варыянт, арыентаваны на рускую літаратурную мову.

Відавочна, што на сённяшні дзень тэрмін *нацыялект* мае перавагу сярод вышэйадзначаных намінацый сваёй формай (просты, сціслы), а таксама зместам (тэрміналагізуе ідыём, які функцыянуе на тэрыторыі незалежнай краіны). Менавіта на гэты вызначальны факт указвае ў сваіх публікацыях Б. Ю. Норман: «<...> у сілу таго, што беларускі варыянт існуе на тэрыторыі асобнай дзяржавы і абапіраецца на асобную нацыянальную базу, яго варта лічыць нацыялектам» [36, с. 290], або «<...> сусветная практыка паказвае: незалежна ад жадання мовазнаўцаў і палітыкаў у мове могуць з часам назапашвацца рэгіянальныя асаблівасці, і пры некаторых умовах аб’ём і характар гэтых асаблівасцей перавышаюць, умоўна кажучы, “крытычную масу”. Найбольш наглядна гэта праяўляецца, калі варыянты мовы аказваюцца па розных баках дзяржаўнай граніцы. Тады рэгіянальны варыянт атрымлівае аб’ектыўныя падставы для таго, каб ператварыцца ў нацыялект» [38].

Асаблівасці нацыянальнага варыянта рускай мовы ў Беларусі даследаваны і апісаны на ўсіх моўных узроўнях, аднак навуковыя росшукі не спыняюцца, паколькі кожнае новае пакаленне дадае свае моўныя адметнасці.

1.2.5. Моладзевае маўленне, яго адметнасці

Важнай з’явай для развіцця, актыўнага функцыянавання і захавання мовы з’яўляецца яе пераемнасць паміж пакаленнямі. Адносна беларускай мовы ёсць пэўныя адхіленні ад гэтай заканамернасці. Немалаважным фактарам тут, як падаецца, з’яўляецца паралельнае існаванне ў беларускай моўнай прасторы двух варыянтаў літаратурнай мовы – афіцыйнага, або «наркамаўкі», і неафіцыйнага, так званай «тарашкевіцы». На думку А. А. Лукашанца, апошні «можна ахарактарызаваць як асобны сацыялект

(сацыяльную разнавіднасць нацыянальнай мовы) – спецыфічны маладзёжны слэнг» [31, с. 111], што ўказвае на спецыфіку такога тыпу маўлення і яе статус у грамадстве. Амерыканскі вучоны К. Вулхайзер, які займаўся параўнальным даследаваннем моўнага узусу беларускамоўнай і ўкраінамоўнай студэнцкай моладзі, вылучае паняцце «новыя носьбіты» якраз на грунце выкарыстання імі *тарашкевіцы*. Між тым пэўная частка маладога пакалення ва ўмовах горада ў паўсядзённай камунікацыі выкарыстоўвае беларускую мову, якая вывучалася ў школе, г. зн. *наркамаўку*.

Менавіта на гэтай падставе Т. Р. Рамза прапаноўвае размяжоўваць «розных носьбітаў беларускай мовы» [44, с. 365]. Да ліку асноўных прычын такога падзелу даследчыца вылучае наступныя: а) розніца ў разуменні імі функцыі беларускай мовы; б) розніца ва ўспрыманні імі беларускай мовы; в) розніца ў стаўленні іх да двух варыянтаў беларускай літаратурнай мовы; г) розніца ў самім беларускім маўленні [44, с. 365–366]. Моладзь, якая прымае за ўзор «тарашкевіцу», ці «новыя» беларускамоўныя, успрымаюць беларускую мову пераважна як сродак вылучэння з агульнай масы гараджан, таму лічаць яе «роднай», хоць і не матчынай у прамым сэнсе. Даследчыца адзначае, што ў адрозненне ад маладых людзей, якія выраслі ў дыялектным асяроддзі, атрымалі адукацыю ў беларускамоўнай школе і трымаюцца нормаў беларускай літаратурнай мовы, «новыя» беларускамоўныя не мелі натуральнай моўнай практыкі і ў большасці выпадкаў вывучалі мову самастойна, арыентуючыся не на школьныя падручнікі. Па гэтай прычыне нярэдка іх маўленне (як стылістыка, так і лексічныя, граматычныя нормы) дастаткова хісткае, не стабільнае.

У лексічным плане прыхільнікі дарэформеннай беларускай мовы часта выкарыстоўваюць польскія запазычанні, а таксама архаізмы і / або наватворы. Такія моўныя паводзіны маладых, на думку даследчыцы, ствараюць пэўны дыскамфорт старэйшаму пакаленню, якое вырасла на дыялектнай мове і беларускай літаратурнай мове: яны не заўсёды гатовы прыняць словы, што даўно выйшлі з ужытку або з’яўляюцца польскамоўнымі дублетамі ці незразумелымі новаўтварэннямі. Моўныя эксперыменты маладых, згодна з меркаваннем Т. Р. Рамзы, маюць як станоўчыя, так і адмоўныя вынікі, бо, з аднаго боку, гэта сведчыць пра «прыўнясенне ў беларускую мову жывой лексікі, звязанай з рэаліямі XXI ст., але адсюль і мінус: маладыя людзі нярэдка не адчуваюць мяжы ў словаўжыванні беларускае / небеларускае» [40]. З другога боку, сама сітуацыя можа спрыяць адраджэнню мовы, таму што «мове паступова вяртаецца яе асноўная функцыя — камунікатыўная» [40]. Але такі варыянт разгортвання падзей, паводле пераканання Т. Р. Рамзы, будзе магчымы толькі пры ўсведамленні

«новымі» носбітамі беларускай мовы яе значнасці для ўласнай сям’і, для выхавання дзяцей, у адваротным выпадку, паварот да беларускай мовы будзе мець часовы характар, а значыць, не сур’ёзны, які правамерна разглядаць толькі як свайго роду гульню і забаўку.

У гэтым плане важныя высновы, зробленыя Г. Генчэлем у межах інтэрдyscyплінарнай даследчай праграмы ў 2013 г., якія сведчаць, што пры апытанні аб будучыні беларускай мовы, «больш чым 80 % свабодна гаворачых на беларускай і амаль 60 %, якія валодаюць беларускай мовай, лічаць дастаткова важным (калі не вельмі важным) для сваіх дзяцей добрае валоданне беларускай мовай» [55, с. 73]. Што датычыцца ўмацавання пазіцый беларускай мовы ў грамадстве, то пры адказе на гэта пытанне моладзь выбірае сферы, якія аддалены ад паўсядзённай камунікацыі. А значыць, пераважная колькасць маладых людзей не бачыць перспектывы выкарыстання беларускай мовы ў сям’і.

Калі казаць пра рэальнае выкарыстанне рускай мовы і БРЗМ, то Г. Генчэль падкрэслівае, што руская мова пераважае ў паўсядзённых зносінах маладых беларусаў, за выключэннем той моладзі, якая жыве ў сельскай мясцовасці: пры адказе на анкету ў якасці мовы камунікацыі ў сям’і гэта група выбірае БРЗМ. Па выніках апытання пра мову, даследчыкам была заўважана наступная заканамернасць: чым большым з’яўляецца горад, тым часцей маладыя людзі ўказвалі рускую мову, радзей – БРЗМ. У вёсках сітуацыя адваротная. Прычым, беларуская мова, у адрозненне ад рускай, выкарыстоўваецца аднолькава рэдка. Такія ж паказчыкі і пры адказе на пытанне аб моўнай сістэме, якой інфарманты карыстаюцца ў сям’і: «прадстаўнікі вёскі найбольш часта выбіраюць БРЗМ (57, 1%), рускую мову – 38, 7 %, беларускую мову – 4, 2 % рэспандэнтаў» [55, с. 59].

У моладзевым асяроддзі, дзе прадстаўлена функцыянаванне некалькіх моўных сістэм, выяўляецца такая з’ява, як пераключэнне кодаў. Гэтую тэму пачаў даследаваць У. В. Лянкевіч і, зыходзячы з аналізу запісаў маўлення моладзі ў неафіцыйных абстаўнках, вылучыў 5 прычын пераключэння кодаў: цытаванне, тэма гутаркі, паўтор рэплікі суразмоўцы, фактар адрасата, моўная гульня [32, с. 41–43]. Згодна з яго назіраннямі, своеасаблівым «індыкатарам пераключэння кодаў» могуць служыць фанетычныя асаблівасці, да якіх ён аднёс непаслядоўнасць з’явы якання, рэдукцыю ненаціскных галосных, ужыванне мяккага [ч’], адпадзенне прыстаўнога *z* ва ўказальных займенніках і інш. [33, с. 228–229]. Гэтыя з’явы шырока прадстаўлены ў выпадку пераключэння з літаратурнай мовы на БРЗМ. На лексічным узроўні ім былі выяўлены «такія нелітаратурныя адзінкі, як *да* ‘так’, *харашо* ‘добра, згода’, *вабшчэ* / *вабшэ* / *ваще* ‘увогуле’, *тока* ‘толькі’ і пад.» [33, с. 228]. Даследчык

канстатаваў, што існуюць пэўныя цяжкасці пры размежаванні блізкароднасных кодаў пры іх пераклучэнні, таму што размоўная лексіка ўтварае пласт, які з’яўляецца агульным для абодвух моўных кодаў.

Сярод мовазнаўцаў, якія займаюцца вывучэннем маўлення студэнцкай моладзі, можна вылучыць даследчыкаў з МДЛУ. Адна з іх В. І. Курацёва, кола навуковых інтарэсаў якой – рэгіянальная спецыфіка беларускай фразавай прасодыі. Папярэдняе вывучэнне гэтай сферы грунтавалася на аналізе маўлення прадстаўнікоў старэйшага пакалення, а В. І. Курацёвай праводзіцца аналіз супрасегментных рыс у маўленні сучаснай студэнцкай моладзі, а таксама іх праяўленне ў англійскім вымаўленні беларусаў.

Матэрыял грунтуецца на даследаванні шасці рэгіёнаў: Гродзенска-Баранавіцкага, Гомельскага, Заходнепалескага, Мінска-Маладзечанскага, Полацкага, Усходнемагілёўскага. Аўтарам было праведзена комплекснае вывучэнне «рэгіянальных варыянтаў прасодычнай арганізацыі беларускай фразы на трох узроўнях — аўдытыўным, акустычным, перцэптыўным» [27, с. 3]. Фіксаваліся запісы маўлення 154 чалавек (ва ўзросце ад 18 да 22 гадоў). У выніку аналізу эксперыментальнага матэрыялу адзначана, што «тэрытарыяльная спецыфіка прасодыі характарызуецца ўстойлівасцю ў часе, паколькі ажыццяўляецца ў маўленні прадстаўнікоў старэйшага і сучаснага маладога пакаленняў» [27, с. 5]. Падкрэслена, што прасодычныя адзінкі праяўляюцца ў іншамоўным маўленні беларусаў. Акрамя таго, «агульнанацыянальныя рысы, тыповыя для беларускай мовы ў цэлым, складаюць макравектар нацыянальнага гучання і выконваюць ідэнтыфікатывую функцыю, якая служыць для выяўлення нацыянальнай прыналежнасці моўцы» [27, с. 16].

Такія даследаванні паглыбляюць веды аб прасодычных характарыстыках беларускай мовы, а таксама даюць уяўленне аб іх адлюстраванні ў іншамоўным маўленні беларусаў.

Увогуле, на сённяшні дзень змест тэрміна «гутарковае маўленне» не мае дакладна акрэсленага значэння. У рускім мовазнаўстве змест паняцця «разговорная речь» часта залежыць ад аўтарскіх пазіцый даследчыка. У беларускай лінгвістыцы самі даследчыкі часта не адрозніваюць тэрміны «гутарковае маўленне» і «вусная форма беларускай мовы».

Тэма гутарковага маўлення з’яўляецца адносна маладой, таму, нягледзячы на тое, што тэрмін «гутарковае маўленне», у большай ці меншай ступені, існуе і выкарыстоўваецца ў навуковым ужытку, беларускім мовазнаўствам дакладная дэфініцыя не была вызначана. З гэтай прычыны, звяртаючыся да вопыту даследаванняў рускага і ўкраінскага мовазнаўства, прапаноўваецца карыстацца «тэрмінам “гутарковае маўленне”, аналагамі

якому ёсць прынятыя ў рускай і ўкраінскай тэрмінасістэмах “разговорная речь” і “розмовне мовлення”» [42, с. 15].

Зыходзячы з вызначэння рускага мовазнаўства, «гутарковае маўленне – разнавіднасць літаратурнай мовы, якая рэалізуецца пераважна ў вуснай форме ў сітуацыі непадрыхтаваных, нязмушаных зносін пры непасрэдным узаемадзеянні партнёраў камунікацыі. Асноўная сфера рэалізацыі гутарковай мовы – паўсядзённая штодзённая камунікацыя, якая працякае ў неафіцыйных абставінах» [39].

Як адзначалася вышэй, гутарковае маўленне не супадае з паняццем *вуснай формы літаратурнай мовы*, бо асноўная функцыя гутарковай мовы — камунікатыўная (функцыя зносін, перадачы інфармацыі). З галоўных задач гутарковага маўлення можна выдзеліць наступныя: устанаўленне кантакту з суразмоўцам, перадача ў адэкватнай форме свайго меркавання або стаўлення да прадмета гаворкі, інфармацыі аб рэчаіснасці. У цэлым, гутарковае маўленне характарызуецца такімі адзнакамі, як натуральнасць, нязмушанасць камунікавання, эмацыйна-ацэначная афарбоўка выказванняў. Акрамя дадзеных рысаў, яму ўласцівыя, па-першае, эліптычнасць (пропуск гукаў, складоў, слоў, частак сказа), і, па-другое, перарывістасць і непаслядоўнасць выказванняў.

Складанасці ў даследаванні гутарковага маўлення ў XX ст. тлумачыліся перш за ўсё адсутнасцю належных тэхнічных сродкаў для фіксацыі спантаннага маўлення. Пачатак XXI ст. адкрыў новыя магчымасці ў галіне навукі і тэхнікі, што робіць ранейшыя пытанні і праблемы вырашальнымі.

1.3. Высновы да главы

Вуснае гарадское маўленне пачало вывучацца ў рускай лінгвістыцы ў пачатку XX ст. Першыя навуковыя распрацоўкі грунтаваліся на раней зробленых працах, у межах якіх разглядалася тэма этналагічнай дыялекталогіі. Піянерскія публікацыі Б. А. Ларына закранаюць пытанні прастамоўя, жаргонаў, вуснага маўлення гарадскога насельніцтва. Ім былі выяўлены асноўныя з’явы ўплыву гутарковага маўлення на фарміраванне рускай літаратурнай мовы. Ім і іншымі даследчыкамі акрэслены напрамкі далейшага развіцця і зроблены першыя спробы ў распрацоўцы тэмы гарадскога маўлення.

З 1960-х гг. у рускім мовазнаўстве тэма гарадскога маўлення атрымала значнае пашырэнне і паглыбленне: распрацоўвалася як галіна спантаннага непадрыхтаванага маўлення, так і лінгвістычная прагматыка, тэорыя

маўленчых актаў, даследаваліся вербальныя і невербальныя сродкі камунікацыі і пад.

XX ст. не было такім плённым для беларускага мовазнаўства, аднак вуснае гарадское маўленне пачало актыўна даследавацца ў пачатку XXI ст. Прычынай неактуальнасці вуснага беларускага гарадскога маўлення была неспрыяльная афіцыйная палітыка ў адносінах да беларускай мовы, як і ўвогуле да ўсіх дзяржаўных моў тых краін, якія ўваходзілі ў склад СССР (палітыка ўніфікацыі). Пераважным кірункам даследавання ў той час былі дыялекты.

Паспяховае эксперыментальнае даследаванне вуснага літаратурна-кадыфікаванага беларускага маўлення было ажыццёўлена навукоўцамі ў другой палове XX ст. Іх намаганнямі была адзначана неабходнасць пераасэнсавання адносінаў навуковай супольнасці да непадрыхтаванага штодзённага гутарковага маўлення, яго заканамернасцей. Гэтыя высновы сталі падмуркам для больш шырокага вывучэння самога феномена, таму, нягледзячы на тое, што пакуль існуюць неадназначнасці па пэўных пытаннях, на сённяшні дзень вуснае гарадское беларускае маўленне даследуецца з розных бакоў.

ГЛАВА II. ПРЫНАЗОЎНІКАВА-СКЛОНАВЫЯ ФОРМЫ І ІХ ВАРЫЯНТЫ Ў МАЎЛЕННІ ГАРАДСКОЙ МОЛАДЗІ

2.1. Паняцці варыятыўнасць, варыянтнасць, варыянт, сінанімічны варыянт, дублет

У мове існуюць з'явы, якія адбываюцца пастаянна на ўсіх яе ўзроўнях – фанетычным, лексічным, марфалагічным. Калі прыняць пад увагу, што мова з'яўляецца складанаарганізаванай структурай, а слова – матэрыяльна выражаным сродкам рэалізацыі гэтай сістэмы, то развіццё мовы ўяўляе сабой працэс пераразмеркавання разнастайных сродкаў, звязаных і з планам зместу, і з формай. Сама ж моўная сістэма імкнецца не толькі да змянення, удакладнення і ўдасканалення, але і да захавання ўжо выпрацаваных у ёй сродкаў, г.зн. у мове паралельна суіснуюць дзве моўныя тэндэнцыі. Найбольш змястоўна гэтыя працэсы адлюстроўвае з'ява варыянтнасці. «Варыянтнасць (ад лац. *varians*, род. скл. *variantis* – “зменлівы”) (варыятыўнасць) – 1) уяўленне аб розных спосабах выражэння якога-н. моўнага зместу як аб яго мадыфікацыі, разнавіднасці або як аб адхіленні ад некаторай нормы <...>; 2) тэрмін, які характарызуе спосаб існавання і функцыянавання адзінак мовы і *сістэмы моўнай* у цэлым. В. – фундаментальная якасць моўнай сістэмы і функцыянавання ўсіх адзінак мовы» [29, с. 80].

Як адзначае даследчык Л. А. Каўфава ў артыкуле «Вариативность и вариантность», «тэрмін “варыятыўнасць” канкуруе ў мовазнаўстве з тэрмінам “варыянтнасць”. Паводле меркавання А. А. Худякова, перавагу належыць аддаць тэрміну “варыятыўнасць”, бо тэрмін “варыянтнасць” акцэнтуюе наяўнасць у мове варыянтаў, апошнія прадугледжваюць наяўнасць інварыянта. Аднак большасць лінгвістаў схільная лічыць, што інварыянт маўленчых варыянтаў можна вылучыць далёка не заўсёды. Інварыянты, як правіла, лёгка вылучаюцца, калі гаворка ідзе пра адзінку аднабаковага узроўню – фаналагічнага» [23].

У навуковай сферы варыянтнасць характарызуецца з пункту гледжання дыяхранічнага і сінхранічнага аспектаў. У дыяхраніі для варыянтнасці характэрна развіццё моўнай з'явы з далейшым яе выцясненнем ці, наадварот, замацаваннем у моўнай сістэме, у сінхраніі – гэта суіснаванне з'яў у межах аднаго часавага прамежку. У цэлым жыццё любых моўных з'яў разглядаецца з дапамогай паняцця варыянтнасці як узнікненне, развіццё, суіснаванне

варыянтаў, што дазваляе выявіць сярод іх найбольш ужывальныя і прыдатныя для забеспячэння моўных функцый. Такім чынам, адны з варыянтаў займаюць месца нарматыўных, у той час як іншыя або выцяснююцца, або пачынаюць адрознівацца функцыянальна.

Асновы вывучэння варыянтнасці былі закладзены ў працах рускіх лінгвістаў. Сюды адносяцца працы М. С. Трубяцкага «Основы фонологии», В. У. Вінаградава «О формах слова», А. І. Смірніцкага «К вопросу о слове», «Проблема тождества слова», В. С. Ахманавай «Фонетическое и морфологическое варьирование слова и синонимия как предел такого варьирования», Ф. П. Філіна «О слове и вариантах слова», Р. П. Рагожнікавай «Варианты слов в русском языке» і інш. На аснове дадзеных прац склалася класіфікацыя, у якую ўключаюцца фанетычныя, акцэнталагічныя і марфалагічныя варыянты.

У беларускай лінгвістыцы з'ява варыянтнасці асобна разглядала І. Р. Шкраба. Паралельна з вывучэннем моўных працэсаў, з варыянтнасцю не звязаных, закранаюцца пытанні лексічных і граматычных варыянтаў. Больш за тое, фанетычныя, марфалагічныя і словаўтваральныя варыянты доўгі час з'яўляліся абавязковымі для слоўнікавых артыкулаў XIX – першай чвэрці XX ст. Хоць сам тэрмін «варыянт» не ўжываўся, але з'ява была адзначана, напрыклад, у такіх працах, як: «Слоўнік беларускай мовы» (1870) І. Насовіча, «Практычны расійска-беларускі слоўнік» (1926) М. Байкова і М. Гарэцкага, «Расійска-беларускі слоўнік» (1928) С. Некрашэвіча і М. Байкова, а таксама «Віцебскі краёвы слоўнік» (1927) М. І. Каспяровіча і інш.

У пасляваенныя гады моўная сістэма не была ўнармавана, таму вырашэнне пытання ўнармавання мовы, якое звязана з лексічнымі, акцэнталагічнымі, граматычнымі і іншымі нормаў, было важнай тэмай у лінгвістыцы. У тагачасных лінгвістычных часопісах і газетах друкаваліся артыкулы, дзе разам з вырашэннем надзённых пытанняў развіцця мовы паралельна разглядалася з'ява варыянтнасці. Але самастойнага вывучэння яна так і не атрымала. Як адзначае І. Р. Шкраба, «усебаковае і значна больш грунтоўнае яе даследаванне стала больш магчымым у перыяд набліжэння беларускай мовы да адпаведнага ўзроўню кваліфікацыі, калі замацаванне функцыянальных стыляў аб'ектыўна прывяло да стылістычнай дыферэнцыяцыі асобных формаў і выявіла такую яе немалаважную характарыстыку, як частата ўжывання. <...> На сённяшні дзень паняцце «варыянт» усведамляецца як неад'емны атрыбут любой намінацыі, як патэнцыяльнае матэрыяльна відазмененае яе ўвасабленне» [50, с. 17].

Нягледзячы на тое, што на сучасным этапе ў беларускай лінгвістыцы з'ява вывучана недастаткова і патрабуе ўдакладненняў, даследчыкамі была

выпрацавана сістэма тэрмінаў і паняццяў. Як адзначалася вышэй, найважнейшай адзінкай гэтай сістэмы з’яўляецца тэрмін «варыянт». Калі разглядаць дадзенае паняцце ў шырокім плане, то трэба адзначыць, што тэрмін валодае поліфункцыянальнасцю і выкарыстоўваецца не толькі ў мовазнаўстве. З пункту гледжання лінгвістыкі, «варыянты — гэта рэгулярна ўзнаўляльныя мадыфікацыі гукавой абалонкі аднаго і таго ж слова, аб’яднаныя генетычнай агульнасцю і тоеснасцю марфалагічна-словаўтваральнай структуры пры абсалютным супадзенні лексічнага і граматычнага значэнняў» [50, с. 21].

Пры такім падыходзе важнымі паміж моўнымі адзінкамі з’яўляюцца адрозненні, звязаныя не з колькаснымі, а з якаснымі адносінамі (планам зместу).

Гаворачы пра варыянты, нельга абмінуць з’яву вар’іравання – гэта сінхроннае суіснаванне моўнай адзінкі ў выглядзе дзвюх ці больш мадыфікацый (варыянтаў). Сам працэс развіваецца ў рэчышчы двух розных імкненняў мовы: да абнаўлення, удасканалення і захавання стабільных моўных сродкаў.

Паняцце «інварыянт» этымалагічна супрацьпастаўляецца «варыянту». Для варыянта характэрна абстрактнае выяўленне моўнай адзінкі з канкрэтнымі асаблівасцямі, якія ўласцівы дадзенай адзінцы і тым самым адрозніваюць яе ад іншых. Інварыянт увасабляе сабой моўную адзінку, пазбаўленую мадыфікацыйных змен, г.зн. поўную адсутнасць варыянтных рыс.

Галоўную прычыну з’яўлення варыянтнасці трэба шукаць у самым пачатку складвання беларускай літаратурнай мовы. Мэтанакіраваны адбор моўных сродкаў з дыялектаў сфарміраваў спрыяльную сітуацыю для развіцця варыянтнасці. Пазней навукоўцамі была акрэслена сфера ўжывання варыянтаў: а) у межах літаратурнай нормы; б) дапушчальна ў мове мастацкай літаратуры; в) у дыялектным маўленні; г) па-за межамі нарматыўнага выкарыстання [52, с. 447]. Разам з тым, для сучаснай беларускай нацыянальнай мовы актуальнай застаецца тэма ўзаемадзеяння дыялектных рыс з літаратурнай мовай.

Як сведчаць спецыялісты, разглядаючы варыянтнасць у граматыцы, трэба ўлічваць уплыў сацыяльных фактараў. Сітуацыя двухмоўя ў Беларусі спараджае змены не толькі ў лексіцы, але і ў граматыцы. Акрамя таго, перамяшчэнне вясковай часткі насельніцтва ў гарады, якое актывізавалася з сярэдзіны ХХ ст., паспрыяла перайманню гарадской часткай насельніцтва дыялектных моўных рыс, і, наадварот, носбіты дыялектнага маўлення імкнуліся адаптаваць сваё маўленне на манер гарадскога.

Дзеянне індывідуальна-сацыяльнага фактару таксама з'яўляецца важнай адзнакай пры разглядзе варыянтнасці. З-за няведання або недасканалых ведаў нарматыўнай граматычнай сістэмы мовы ў маўленні канкрэтнага індывіда можа пераважаць суб'ектыўны погляд на правільнасць і правамернасць ужывання тых ці іншых граматычных формаў. Калі дадзеная з'ява набывае масавы характар, ігнараваць яе становіцца немагчыма, бо адной з асноўных характарыстык варыянтнасці з'яўляюцца пашыранасць і ўжывальнасць. Параўноўваючы вусную форму бытавання мовы з пісьмовай, трэба адзначыць, што на сучасным этапе развіцця кніжная літаратурная мова характарызуецца найбольшай ступенню стабільнасці, у той час як вусная размоўная форма мовы валодае значна большай прысутнасцю варыянтаў не толькі ў лексічным, а і ў граматычным плане.

Наяўнасць у свядомасці носьбіта мовы тых ці іншых поглядаў на правільнасць выкарыстання моўных сродкаў аказвае ўплыў на функцыянаванне мовы ў вуснай форме. Таксама адлюстроўваюцца дыялектныя асаблівасці. У сітуацыі пастаянных змяненняў, узнікнення, развіцця і знікнення з выкарыстання адных моўных сродкаў, замацавання іншых у якасці нарматыўных узрастае значнасць паняцця «норма». «Пад нормаю разумеюць гістарычна прынятую моўным калектывам сукупнасць найбольш пашыраных і функцыянальна дасканалых варыянтаў адзінак розных узроўняў – фанетыкі, лексікі, марфалогіі, сінтаксісу. Замацоўваючы самыя агульныя і істотныя рысы жывога маўлення на пэўным этапе, норма падтрымлівае нацыянальнае адзінства мовы, забяспечвае пастаянства тых якасцей, якія робяць яе сродкам зносін усяго народа» [50, с. 40]. Адрозненні паміж нормай і узусам могуць праяўляцца ў большай або меншай ступені.

Моўная сістэма рэалізуецца ў пэўных стылях, а таму нормай дазваляецца існаванне паралельных варыянтных моўных сродкаў, пры ўмове, што кожны з іх выкарыстоўваецца ў дачыненні да пэўнага стылю.

Варыятыўнасць у лексіцы атрымала больш значнае пашырэнне, чым у граматыцы, бо варыянты, якія ўзнікаюць ў граматычным плане, адразу звяртаюць на сябе ўвагу і разумеюцца ў сваёй большасці як неадпаведнасць норме.

Прычым, з'ява варыятыўнасці ў класе службовых слоў абмежаваная. На думку І. Р. Шкрабы, «менавіта лексічная несамастойнасць выступае адным з фактараў падтрымкі яе існавання: у той час як колькі-небудзь значная фармальна-мадыфікацыя назоўніка, прыметніка або дзеяслова прыводзіць да ўзнікнення новай адзінкі лексікі з уласцівымі ёй граматычнымі значэннямі і, што найбольш істотна, новым лексічным значэннем, то

адчувальна менш яна ўплывае на “лексічную аўтанамізацыю” адзінкі службовай, не надзеленай уласным лексічным значэннем» [50, с. 139].

Паводле думкі навукоўцаў, невытворныя службовыя словы «могуць мець толькі фанетычныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя і фанематычныя варыянты; граматычныя варыянты тут немагчымы» [51, с. 21].

2.2. Катэгорыя прыназоўніка і варыянтнасць

Паводле дэфініцыі прыназоўнікі – «гэта службовыя словы, з дапамогай якіх выражаюцца адносіны паміж галоўным і залежнымі словамі ў словазлучэнні з апасродкаванай падпарадкавальнай сувяззю» [53, с. 320]. Даследчыкамі былі вылучаны дыферэнцыяльныя прыкметы прыназоўніка:

- 1) звязвае назоўнік з іншымі словамі ў словазлучэнні;
- 2) выражае адносіны паміж галоўным і залежным словам у словазлучэнні;
- 3) заўсёды ўжываецца з ускоснымі формамі назоўніка;
- 4) стаіць перад імі.

Аднак на сённяшні дзень складана гаварыць пра ўстойлівасць навуковых поглядаў (у тым ліку і колькасці вылучаных дыферэнцыяльных рыс), выпрацаваных адносна катэгорыі прыназоўніка. Гэта пацвярджае той факт, што базай для папаўнення дадзенай катэгорыі з’яўляюцца як уласна знамянальныя словы, так і спалучэнні знамянальных слоў з невытворнымі прыназоўнікамі. Так, М. І. Канюшкевіч дадаткова да традыцыйных прыкмет прапаноўвае разглядаць наступныя рысы гэтых адзінак:

1. «Прыназоўнікава-склонавая сінтаксема сваімі сінтаксічнымі сувязямі ахоплівае ўсю структуру сказа і нават пазасказавыя пазіцыі: яна можа ўваходзіць у склад сказа на правах канструктыўна неабходнага члена, з’яўляюцца адасобленым паўпрэдыкатыўным зваротам, выступаць у ролі самастойнай адзінкі (зваротаў)» [21, с. 6].

2. Прыназоўнік спалучаецца не толькі з назоўнікам, а і з іншымі часцінамі мовы, у тым ліку не толькі субстантываванымі [21, с. 6].

3. У дачыненні да субстантыва прыназоўнік можа займаць не толькі прэпазіцыйнае становішча, а і постпазіцыйнае [21, с. 7].

4. Па сваіх функцыях прыназоўнік блізкі да іншых рэляцыйных адзінак: злучніка, сказавай звязкі [21, с. 7].

5. Акрамя ўскосных склонавых формаў прыназоўнік ужываецца і з формай назоўнага склону [21, с. 7].

6. Назіраецца ўжыванне прыназоўніка без назоўніка [21, с. 7].

Змены адзначаюцца і ў функцыянальным прызначэнні прыназоўніка. Традыцыйна сярод іх вылучаюць наступныя:

1. Будаўнічая (афармленне сінтаксічных сувязяў у словазлучэнні).
2. Рэгулятыўная (выражэнне падпарадкавальных адносін паміж галоўнымі і залежнымі адзінкамі словазлучэння).
3. Кваліфікавальная (удакладненне тыпу сінтаксічных падпарадкавальных адносін).
4. Дыферэнцыяльная (удакладненне сэнсавых адносін у межах аднаго тыпу).
5. Кіравальная (патрабаванне ад назоўніка формы пэўнага склону).
6. Фармальная (афармленне словаформы назоўніка ў тым ці іншым склонавым значэнні).

Рускімі мовазнаўцамі заўважана, што сваё граматычнае значэнне прыназоўнік набывае толькі ў спалучэнні са склонавай формай назоўніка. Раней у мовазнаўстве разглядалася мнагазначнасць толькі склонавай формы. Калі прыняць пад увагу тое, што адзін і той жа прыназоўнік можа спалучацца з рознымі склонавымі формамі, то ўтвараюцца розныя прыназоўнікава-склонавыя формы, значэнні якіх нельга аб'яднаць. Адсюль вынікае, што мэтазгодна разглядаць форму ўскоснага склону з прыназоўнікам як адзіную словаформу, бо ні прыназоўнік, ні канчатак пэўнай склонавай формы не маюць таго значэння, якое ўтвараецца падчас іх узаемадзеяння паміж сабой.

Польскі лінгвіст Ежы Курыловіч сфармуляваў свой погляд на дадзеную з'яву. Ён адзначыў, што прыназоўнік у спалучэнні з флексіяй назоўніка ўтварае конфікс, ці кругавы афікс. У сваёй працы «Проблемы класификации падежей» (1949) Е. Курыловіч ахарактарызаваў дадзеную з'яву паняццем «субмарфема». Такі падыход атрымлівае ўсё большае распаўсюджванне ў навуцы. У славістыцы яго трымаюцца Г. А. Золатава, М. У. Усеваладава, Й. Йірачэк і іншыя мовазнаўцы.

Пры класіфікацыі прыназоўнікаў варта ўлічваць прызначэнне яго як морфасінтаксічнай катэгорыі. У спалучэнні з флексіяй прыназоўнік на марфалагічным узроўні афармляе словаформу, на сінтаксічным ўзроўні — сінтаксему. «Сінтаксмай названа мінімальна, далей непадзельная семантыка-сінтаксічная адзінка рускай мовы, якая выступае адначасова як носьбіт элементарнага сэнсу і як канструктыўны кампанент больш складаных сінтаксічных пабудоў, характарызуемая, такім чынам, пэўным наборам сінтаксічных функцый» [19, с. 4].

На думку М. І. Канюшкевіч, сінтаксема прадстаўлена адзінствам катэгарыяльнага значэння, марфалагічнай формы і сінтаксічнай функцыі. На аснове гэтых параметраў даследчыкамі вызначаецца тыпалогія сінтаксем. Як

і ў словаўтварэнні, пры ўтварэнні сінтаксем могуць выкарыстоўвацца розныя фарманты:

1. «суфікс» — толькі з дапамогай канчатка;
2. «конфікс» — спалучэнне прыназоўніка і флексіі;
3. «прэфікс» — толькі прыназоўнік [21, с. 9].

Адсюль «прыназоўнік – гэта не толькі фармант словаформы, але і фармант сінтаксемы, г.зн. ён выконвае сінтаксемаўваральную функцыю. Такая трактоўка сінтаксемаўтваральнай функцыі прыназоўніка здымае некаторыя пытанні – напрыклад, пытанне аб ужыванні» [21, с. 9].

Па словах Б. Ю. Нормана, «прыназоўнік выражае граматычнае значэнне ў комплексе, разам з флексіяй, і што прыназоўнікава-склонавыя формы такія ж паўнаwartасныя прадстаўнікі сістэмы словазмянення, як і флектыўныя формы без прыназоўнікаў» [37, с. 42].

Разглядаючы прыназоўнікі ў складзе конфікса, спецыялісты ўказваюць, што прыназоўнік з’яўляецца больш моцнай яго часткай. Калі прыназоўнікава-склонавая форма прадстаўлена ў тэксце адным прыназоўнікам, гэта можа сведчыць аб яго лексікалізацыі. Разам з тым, нягледзячы на яго больш значнае становішча ў саставе конфікса, разглядаць асобна семантыку прыназоўніка і склонавых флексій неправамерна. З другога боку, пры апісанні конфіксаў нельга ісці ад сістэмы прыназоўнікаў. У такім выпадку прыназоўнік надзелены пэўным значэннем, а пры спалучэнні з флексіямі, апошнія канкрэтызуюць значэнне прыназоўнікаў.

Яшчэ адна функцыя, якую могуць выконваць прыназоўнікі, – прэдыкатыўная: «Назіранні паказваюць, што вытворныя прыназоўнікі ўтварыліся якраз ад тых знамянальных слоў, што спецыялізуюцца ў першую чаргу ў прэдыкатыўнай функцыі, такая лексіка і паслужыла ўтваральнай базай для прыназоўніка» [21, с. 14].

У выніку, можна сцвярджаць, што да традыцыйна вылучаных шасці функцый прыназоўніка можна далучыць яшчэ чатыры. Гэта:

- 1) сінтаксемаўтваральная функцыя [21, с. 21];
- 2) функцыя маркёра сінтаксічнай пазіцыі сінтаксемы [21, с. 22];
- 3) прэдыкатыўная [21, с. 22];
- 4) функцыя ўвядзення сінтаксемы ў структуру выказвання [21, с. 22].

Паводле паходжання прынята адрозніваць сярод прыназоўнікаў вытворныя / невытворныя. Невытворныя «прыназоўнікі страцілі жывую сувязь з тымі словамі, ад якіх яны ўтварыліся» [53, с. 320]. Сюды адносяцца і парныя прыназоўнікі. Гэта група службовых слоў на сённяшні дзень ужо не папаўняецца. Вытворныя прыназоўнікі наадварот, захоўваюць сувязь з тымі знамянальнымі часцінамі мовы, ад якіх яны ўтварыліся.

Паводле думкі навукоўцаў, невытворныя службовыя словы «могуць мець толькі фанетычныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя і фанематычныя варыянты; граматычныя варыянты тут немагчымы» [51, с. 21].

Сярод невытворных прыназоўнікаў вызначаны такія від адносін, які набліжаецца да варыятыўнасці, але варыятыўным не з'яўляецца [41, с. 22]. Да гэтай разнавіднасці можна аднесці прыназоўнікі *для – дзеля, перад – прад* і інш. Нягледзячы на тое, што кожнае слова ў такіх парах – самастойная адзінка, ёсць супадзенне ў іх фанемнай структуры. У пэўным кантэксце такія моўныя адзінкі могуць быць абсалютнымі сінонімамі. У адрозненне ад сінанімічных прыназоўнікаў, якія маюць тоеснасць або блізкасць плану зместу пры розным плане выражэння. П. П. Шуба прапанаваў вылучыць сярод прыназоўнікаў, звязаных сінанімічнымі адносінамі, «асобную групу т. зв. варыянтаў-сінонімаў, вызначыўшы іх як сінонімы-дублеты, звязаныя блізкасцю фанемнай структуры, якая з'яўляецца вынікам этымалагічнай ці словаўтваральнай іх роднасці» [51, с. 39]. Разам з тым, «ужыванне пэўнага дублета, які ўваходзіць у сінанімічную пару, сінтагматычна не абумоўлена; фанетычная форма прыназоўніка не залежыць ад яго акружэння» [51, с. 39].

У залежнасці ад паходжання і будовы прыназоўнікі беларускай мовы падзяляюцца на дзве групы: а) невытворныя, або простыя прыназоўнікі; б) вытворныя прыназоўнікі, што ўзніклі на базе пэўных знамянальных слоў і захоўваюць з імі суадноснасць. Да другога тыпу адносяцца таксама складаныя прыназоўнікі [52, с. 447].

Невытворныя прыназоўнікі з'яўляюцца самымі старажытнымі ў беларускай мове, бо яны страцілі сувязь са словамі, ад якіх утварыліся. Большая частка такіх прыназоўнікаў па сваёй будове аднаскладовыя, астатнія – двухскладовыя. Асаблівасць простых прыназоўнікаў – гэта адсутнасць націску. Як правіла, такія прыназоўнікі з'яўляюцца пераднаціскным складам наступнага слова.

Ёсць пры гэтым неабходнасць размяжоўваць сінанімічныя і варыятыўныя адзінкі. Арыентуючыся на крытэрыі, вызначаныя рускай даследчыцай Л. М. Гарэвай, да сінанімічных прыназоўнікаў адносяцца «адзінкі, тоесныя або блізкія сэнсам, што цалкам або часткова супадаюць у спалучальнасці злева (з кіруючым словам) і справа (з кіруемым словам), якія часцей за ўсё выражаюць аднолькавыя склонавыя значэнні, што могуць адрознівацца адно ад аднаго якімі-небудзь семантычнымі прыкметамі або стылістычнай прыналежнасцю і не заўсёды могуць быць узаемазамяняльнымі» [8]. Да варыятыўных адзінак належаць «прыназоўнікі, абсалютна ідэнтычныя па сваім лексічным значэнні, стылістычнай афарбоўцы, спалучальнасці і здольныя замяняць адна адну ў любым

кантэксте» [8]. Адсюль вынікае, што для варыятыўнасці характэрна тоеснасць лексічнага або фразеалагічнага значэнняў. Калі значэнні варыянтаў не з'яўляюцца тоеснымі, «адрозніваюцца адценнямі значэнняў, стылем, сферай ужывання, спалучальнасцю, то адзінкі з'яўляюцца сінонімамі» [8]. Але акрэсленая мяжа часта з'яўляецца невыразнай, у шэрагу выпадкаў могуць быць сінанімічна-варыятыўныя адносіны.

Невытворныя прыназоўнікі не маюць значэння і служаць для выражэння адносін паміж галоўным і залежным кампанентамі словазлучэння. Па меркаванню П. П. Шубы, «прыблізна палова ўсіх формаў ускосных склонаў ужываецца з прыназоўнікам» [51, с. 46]. На граматычным узроўні яны сумяшчаюць розныя значэнні і могуць ужывацца з адным, двума ці трыма склонамі. «Склонавая форма залежнага кампанента – гэта адзін са сродкаў, якія ў сукупнасці афармляюць словазлучэнне, надаюць яму тую ці іншую форму» [51, с. 49]. У беларускім мовазнаўстве спробамі вызначэння сістэмы адносін у падпарадкавальных словазлучэннях займаліся М. Г. Булахаў, Б. С. Лапаў, А. І. Наркевіч. Найбольш поўную класіфікацыю адносін паміж кампанентамі словазлучэння прапанаваў П. П. Шуба. «Група функцыянальных значэнняў – гэта не што іншае <...>, як від сінтаксічных адносін, якія ўстанаўліваюцца між кампанентамі канструкцыі і ў выражэнні якіх непасрэдна ўдзел прымае прыназоўнік» [51, с. 85].

Паводле П. П. Шубы, прыназоўнік удзельнічае ў выражэнні наступных адносін: прасторавыя адносіны (значэнні напрамку; значэнні месцазнаходжання), часавыя адносіны (абазначэнне моманту часу, з якога пачынаецца або да якога працягваецца што-небудзь; абазначэнне часу, перад якім або пасля якога што-небудзь адбываецца; абазначэнне адрэзку часу, у межах якога што-небудзь адбываецца), аб'ектныя адносіны, значэнні меры і ступені, атрыбутыўныя (квалітатыўныя (якасныя) і квантытатыўныя (колькасныя)) адносіны, дыстрыбутыўныя, або размеркавальныя, адносіны, значэнні прыналежнасці, генетычныя адносіны, кампаратыўныя адносіны, значэнні спосабу дзеяння, прычынныя адносіны, мэтавыя адносіны (уласна мэтавае значэнне; указанне на прызначэнне прадмета; абазначэнне мэты дзеяння з адценнем матывіроўкі ці прычыны яго; абазначэнне аб'екта, які з'яўляецца мэтай дзеяння), адносіны прыблізнасці.

Акрамя таго, адзін і той жа прыназоўнік можа мяняць сваё значэнне ў залежнасці ад семантыкі галоўнага і залежнага кампанентаў падпарадкавальнага словазлучэння, у якім прыназоўніку адводзіцца роля выражэння адносін паміж кампанентамі. Калі адзін і той жа прыназоўнік ужываецца з формамі розных склонаў, можна гаварыць пра тое, што ў

фарміраванні функцыянальнага значэння прыназоўніка прымае ўдзел склонавая форма залежнага кампанента.

2.3. Выкарыстанне сінанімічных варыянтаў невытворных прыназоўнікаў

2.3.1. Прыназоўнікі ў / у і ва

Варыятыўнасць прыназоўнікаў прадстаўлена ў групе прыназоўнікаў ў / у і ва. Сярод адзначаных службовых слоў дадзена з’ява тлумачыцца фанетычнымі асаблівасцямі беларускай мовы і цалкам залежыць ад кантэксту.

Аналіз фактычнага матэрыялу дазваляе канстатаваць, што абсалютна пераважная колькасць прыназоўнікава-склонавых словаўжыванняў цалкам супадае з кадыфікаванымі нормама пісьмовай беларускай мовы. Між тым сустракаюцца і пэўныя адхіленні, якія больш дэтальна будуць разгледжаныя ніжэй. Для прыкладу ў / у ў спалучэнні з формай вінавальнага склону:

ў+В. скл.: *пайшла ў першы клас, прыходжу ў сталовую, уехала¹ ў Італію, выкладаю ў дзяцэй, з’ездзілі ў Тэатр оперы і балету;*

у+В. скл.: *пляскаць у ладкі, перайшоў у гімназію, вірвалісь у сталіцу, у вышэйшую наступлі, у Маладзёчна звала, у мяня зайздросць, спрабаваў у Акадэмію мастацтваў, у кожнага спевака.*

Адзначана размеркаванне канчаткаў паводле характару асновы. Для формаў з прыназоўнікам у (фанетычным варыянтам ў) з месным склонам:

ў+М. скл.: *займаўся ў аўдыторыі, нарадзіўся ў Вілейцы, месцы ў горадзе, праходзіла ў Мінску, пэсня ў арыгінале, знайшоў гэту ў сацыяльнай сетке і інш.*

у+М. скл.: *ведаюць у ідэале, перакананы ў праваце, жывуць у Вілейцы, дапушчэнняў у ланцужку, у дамойчыку жыве, пачуць у вёсцы, прапусціў у вэрасні, у дзівятым класе, у любой танальнасці, у сям’і размаўляюць.*

Перад словам са збегам зычных або пры наяўнасці ў слове пачатковага у ў маўленні інфармантаў ужываецца варыянт ва з формамі вінавальнага і меснага склонаў:

ва+В. скл.: *стаўіць ва ўкór, ва ўніверсітэцкія часы абзывалі, прыходзіш ва ўніверсітэт, наступлю ва ўніверсітэт;*

ва+М. скл.: *заняткаў ва ўніверсітэце, ва ўніверсітэці вывучаць, ёсць ва Украіне, ёсць ва інтэрнэце.*

¹ Тут і далей фактычны матэрыял прыводзіцца так, як гучаў у запісах, і перадаецца згодна з правіламі іх расшыфроўкі.

Прыназоўнікі ў / у ў маўленні ўсіх 11 інфармантаў выкарыстоўваюцца ў залежнасці ад кантэксту, фанетычнай пазіцыі, характару асновы залежнага слова. Сінанімічны варыянт *ва* ў распісаных запісах складае 18 ужыванняў. Прыназоўнік, як службовая часціна мовы, афармляе адносіны паміж галоўным і залежным кампанентам словазлучэння і знаходзіцца ў непарыўнай сувязі з канчаткам залежнага кампанента, утвараючы конфікс.

Нетыповыя для літаратурнай беларускай мовы прыназоўнікава-склонавыя формы сустракаюцца не ва ўсіх 11 інфармантаў, а толькі ў некаторых, прычым, формы гэтыя розныя.

Мне здаецца, што ва ўніверсітэці цікавей вывучаць прадметы, таму што ў школе яны такія ўсе аднастайныя. // Ну, ні цікава, а ва ўніверсітэці ўжо такія ээ з розных бакцоў прадметы, зусім з розных сфер і таму ва ўніверсітэце цікавей, а калі параўноўваць аа першы курс і другі, то другі больш падабаецца.

Форма *ва ўніверсітэці* не адпавядае сучасным нормам беларускай літаратурнай мовы, бо «для неасабовых назоўнікаў у форме м. р. М. скл. адз. л. вызначальнай была аснова назоўніка: пры цвёрдай аснове – канчатак -e <...>» [11, с. 59]. Ужыванне канчатка *-і* не пад націскам ў назоўніках мужчынскага роду з цвёрдай асновай у форме меснага склону было адзначана ў паўночна-ўсходнім дыялекце і сярэднебеларускіх гаворках [3, с. 75]. Таксама беларускімі дыялектолагамі выяўлена, што «ў помніках старабеларускай пісьменнасці сустракаюцца выпадкі напісання канчатка *-і* (*-ы*) у месным склоне назоўнікаў з цвёрдай асновай, што з’яўляецца адлюстраваннем узаемадзеяння абедзвюх асноў» [4, с. 41]. З’яўленне канчатка *-і* ў форме *ва ўніверсітэці* сведчыць пра ўплыў дыялекту. Дадзеная форма сустракаецца ў маўленні аднаго інфарманта аднаразова, у іншых выпадках ужываецца форма *ва ўніверсітэце*.

Ёсць і ўжыванне прыназоўніка *ва* ў нетыповай для дадзенага варыянта фанетычнай пазіцыі – перад галосным, але не *у*; відаць, па аналогіі з рускай формай *в интернэте*:

Сам па сябе фільм такі. Мбжаце на рускай паглядзець. Я ні ведаю, на беларускай ёсць ва інтэрнэце ці не?

У гэтага ж інфарманта пры выкарыстанні прыназоўніка ў з формай меснага склону прысутнічае ўжыванне канчатка, уласцівага для рускай мовы, а таксама не адзначана чаргаванне канцавога зычнага *-к / -ц* у аснове слова:

Я дзесьці знайшоў такую відарыс «Укантэке» ці дзесьці гэта ў сацыяльнай сэтке (...) беларускія травы.

Абодва інфарманты на момант запісу з’яўляліся студэнтамі: у першым выпадку – філалагічнага факультэта БДУ, у другім – факультэта маркетынгу

БНТУ. Нарадзіліся і ўвесь час жывуць у г. Мінску, адукацыю атрымоўвалі ў рускамоўнай школе. У асноўным маюць рускамоўнае атачэнне, за выключэннем выпадкаў зносін з роднымі, якія валодаюць дыялектамі (у першым выпадку), або членамі сям’і, якія стараюцца размаўляць па-беларуску (у другім выпадку). Таму цалкам верагодна, што наяўнасць канчаткаў, характэрных для рускай мовы, з’явілася ў выніку ўплыву рускамоўнага асяроддзя і рускай мовай, як першай і засвоеннай ад нараджэння.

2.3.2. Прыназоўнікі *да і к*

Прыназоўнік *да* мае нашмат большае пашырэнне, бо сустракаецца ва ўсіх 11 запісах (агульная колькасць – 144 ужыванні), чым яго сінанімічны варыянт *к*, які сустраэцца толькі 2 разы ў маўленні 1 інфарманта:

Пасля там іці@w к настáўнікам, з іімі змаўляцца, адказваць, каб яны запаўнялі дóпуск. // І з першага ж дня, як мы к йім прыхóдзілі, то вóсь была настáўніца па фізіцы, ну я з іей тóлькі адзін гóд быў, яна сра́зу сказала: «Я не ведаю белару́скую мóву і для вас я вучы́ць яé ні збiра́юся <...>».

Малады чалавек (20 гадоў) на момант запісу з’яўляўся студэнтам аўтамеханічнага каледжа, з беларускамоўнай сям’і (напалову: бацька і бабуля з дзядулем з боку бацькі рускамоўныя), вучыў беларускую мову з дзіцячага садка, школьную адукацыю таксама атрымліваў пераважна на беларускай мове. Нарадзіўся і жыве ў г. Мінску, таму меў рускамоўнае асяроддзе і, па словах інфарманта, карыстаўся рускай мовай часцей, чым беларускай. У агульным плане, можна сказаць, што адукацыя была беларускамоўнай, а камунікаванне, за выключэннем маці і сястры, на рускай мове.

Можна дапусціць, што астатнія інфарманты ўспрымалі прыназоўнік *к* як элемент рускай мовы, таму па колькасці ўжыванняў прыназоўнік *к* значна саступае прыназоўніку *да* ў прааналізаваных запісах.

У цэлым, пра сінанімічнасць прыназоўнікаў *да і к* можна гаварыць у некалькіх выпадках.

Па-першае, калі яны ўказваюць на напрамак руху або дзеянне ў бок асобы ці прадмета.

к+Д.скл.: *іці к настáўнікам, к йім прыхóдзілі;*

да+Р.скл.: *да рóдных éдзем, да нас тэлефану́юць, ішлі да інтэрнату, пайшоў да фізрукá, да гэтага чапляюся, прывóдзіць да тырані́і, мусілі да цябé прыслыхóўвацца, прывóзілі да бабу́лі, зможам прыйсці да свядóмасці, вярну́цца да каранёў.*

У вышэйадзначаным выпадку ўжывання сінанімічных прыназоўнікаў *да* і *к* прысутнічаюць адценні ў значэнні: «<...> спалучэннямі з прыназоўнікам *да* выражаецца не толькі кірунак дзеяння, яны ў той ці іншай ступені паказваюць на мяжу яго распаўсюджання; канструкцыямі ж з прыназоўнікам *к* кірунак абазначаецца выразна, а значэнне мяжы, якой дасягае ці можа дасягаць дзеянне, амаль не выяўляецца» [58, с. 65].

Па-другое, пры ўказанні на аб'ект, з якім звязваецца ўласцівасць, стан, прымета або дзеянне.

да+Р.скл.: *няна́вісьць да мо́вы, адно́сіны да мо́вы, імкне́нне да адме́тнасці, дачыне́нне да акты́вістаў, кў́рсы да цэ́тэ, падо́бная да ўкрайі́нскай, адно́сіны да белару́скай, не прыста́саваны да мо́вы, да чаго́ ва́рты, блі́зкім да сэ́рца.*

Па-трэцяе, пры абазначэнні матыву якога-небудзь дзеяння.

Да+Р.скл.: *да гэ́тага трэ́ба імкну́цца, не гато́вы прымуша́ць да гэ́тага, закла́лі да жыцця́, падытурхну́ў да таго́, прыва́біць да мо́вы.*

Па-чацвёртае, пры значэнні далучэння да чаго-небудзь.

Да+Р.скл.: *пача́ў да нас па́дса́жывацца, прыця́гваць да сябе́, да наву́кі ня ма́е, да ха́ты прыязджа́ю, да нас прыязджа́юць, прышла́ да нас, нале́жыць да нацыяна́льнасці, залі́чваю да белару́скай.*

Але прыназоўнік *к* не ва ўсіх сітуацыях можа быць заменены прыназоўнікам *да* без страты першаснага значэння ў кантэксце таго ці іншага тэксту ці выказвання. Аналіз расшыфраваных запісаў паказвае, што ўсе інфарманты выкарыстоўваюць прыназоўнік *да*. Ужыванне прыназоўніка *к* абмежавана. У большасці інфармантаў прыназоўнік *к*, відаць, успрымаецца як элемент рускага маўлення, таму не пашыраны ў вусным маўленні (прынамсі, у прааналізаваных запісах).

Тэндэнцыя да скарачэння склонавых формаў з прыназоўнікам *к* была заўважана лінгвістамі ў ХХ ст. не толькі ў беларускай, але і ва ўкраінскай мове: «Прыназоўнік *к* у беларускай і ўкраінскай мовах ужываецца вельмі абмежавана, рускім канструкцыям з *к* у гэтых мовах звычайна адпавядаюць канструкцыі з *да* (укр. *до*), а таксама з іншымі прыназоўнікамі» [10, с. 256]. Як адзначае М. С. Яўневіч, «у перыяд фарміравання беларускай нацыянальнай мовы канструкцыя “*да*+родны склон”, выцесніўшы родны без прыназоўніка *до* (*да*), з пачатку XV стагоддзя стала ўжывацца і на месцы прыназоўнікавага спалучэння “*к*+давальны склон” і давальнага беспрыназоўнікавага як новы, больш дасканалы сродак выражэння прасторавых адносін – кірунку дзеяння ў бок пэўнага прадмета» [58, с. 64].

2.3.3. Прыназоўнікі на і ў / у

Пара прыназоўнікаў на і ў / у валодае сінанімічнымі значэннямі, калі ўказвае на месцазнаходжанне, напрамак руху, момант або час дзеяння, сферу дзейнасці або сродкі перамяшчэння.

У аналізаваных запісах моладзевага маўлення прыназоўнік на прадстаўлены формамі з вінавальным і месным склонамі:

на+В. скл.: *пра́ца на кары́сць, пагледзеў на й́ншых;*

на+М. скл.: *на Магілёўшчыне рэ́дкасьць, пагавары́ў на Белару́сі, на ка́ртах ёсь, жыла́ на вёсцы, на фэ́рме жыву́ць, усё на све́це, размаўля́ў на калідо́ры, выхо́дзілі на ву́ліцу, на ву́ліцы размаўля́ла, ба́чу на ву́ліцы, працава́ла на заво́дзе, на ву́ліцу паве́сці.*

Сінанімічны прыназоўніку на прыназоўнік у або фанетычны яго варыянт ў ужываецца з формамі вінавальнага і меснага склонаў у наступных выпадках:

у+В. скл.: *у той год, выхо́дзіць у цэ́нтар;*

у+М. скл.: *пасі́дзеў у фэ́йсбўку, ста́міўся жыць у Белару́сі, быў у чы́м, у этыке́тцы было́ напі́сана.*

Як відаць з прыкладаў, канструкцыі з прыназоўнікамі на і ў / у з вінавальным і месным склонам адпавядаюць кадыфікаванай беларускай мове, за выключэннем канструкцыі ў *этыкетцы было напісана*:

<...> мне падары́лі то́рбачьку. Там у этыке́тцы было́ напі́сана, што гэ́та за, што за значэ́нне ў гэ́тага арна́мента.

Дадзенай форме нарматыўна адпавядае прыназоўнік на ў значэнні: «**НА²-15** чым Месн. Аб'ектн.: лакатыў-інструментыў – паверхня для выяўлення, надпісу» [21, с. 79]. Хутчэй за ўсё, тут маецца на ўвазе тэкст, у якім была напісана інфармацыя (акрамя іншай) пра значэнне арнаменту. Тады: *у тэксце на этыкетцы было напісана*. Нягледзячы на гэта, у сувязі з прыназоўнікамі ў і на размова ідзе пра «першапачатковае, найбольш тыповае значэнне: на – 'на паверхні прадмета', у – 'у сярэдзіне прадмета', таму і ўзаемазамена адной з гэтых канструкцый другой не дапускаецца» [58, с. 218]. У маўленні інфарманта такая замена адбылася, відаць, аўтаматычна, як вынік кандэнсацыі.

Між тым спецыялісты адзначаюць адценні значэнняў паміж канструкцыямі з прыназоўнікамі на і ў / у з назоўнікамі, якія абазначаюць паселішчы, семантычныя адрозненні. «Канструкцыямі з прыназоўнікам у абазначаецца канкрэтнае абмежаванае месца, дзе адбываецца дзеянне або знаходзіцца што-, хто-небудзь; у спалучэннях гэтага тыпу выяўляецца асноўнае значэнне прыназоўніка у, які паказвае на месца як унутраную

прасторы» [58, с. 242]. Канструкцыі з прыназоўнікам *на* «маюць больш агульнае значэнне, паказваюць, што дзеянне рэалізуецца ці прадмет знаходзіцца не ў канкрэтным месцы, а ў межах прасторы, на тэрыторыі, названай формай меснага склону назоўніка; месца, абазначанае гэтай канструкцыяй, уяўляецца няпэўным» [58, с. 243].

Канструкцыі з прыназоўнікам у тыпу *пасідзеў у фэйсбуку* лічацца пашыранымі сярод прадстаўнікоў маладога пакалення; пабудавана па аналогіі з *сядзець у інтэрнэце*. У дадзенай канструкцыі ўжыта запазычаная лексема, якая абазначае адносна новую з’яву, але сам прыназоўнік ужываецца згодна з правіламі беларускай мовы ў значэнні: «У³-17 чым Месн. Аб’ектны лакатыў-камлексіў <...>» [20, с. 87].

Разам з тым, падчас аналізу фактычнага матэрыялу ў маўленні 1 інфарманта была выяўлена сінанімія сярод прыназоўнікаў *на і ў / у* са словам *Беларусь* пры ўказанні на месцазнаходжанне. У маўленні астатніх інфармантаў была выкарыстана форма *у Беларусі* (7 ужыванняў у 7 інфармантаў), а таксама фанетычны варыянт *ў Беларусі* (4 ужыванні ў 4 інфармантаў).

Ён на-беларуску пагаварыў тут дзэсяць гадобў на Беларусі. Але: Яны нарадзіліся, напрыклад, у Беларусі.

Вядома, што бацькі інфарманта – палякі, таксама ў дзяцінстве мела месца камунікаванне з носьбітамі беларуска-польскага змешанага маўлення сярод прадстаўнікоў старэйшага пакалення (бабуля і дзядуля). На дадзены момант у паўсядзённым жыцці і ў сям’і выкарыстоўвае беларускую мову, праца таксама звязана з беларускай мовай.

Як адзначае М. С. Яўневіч, ужыванне канструкцый з прыназоўнікамі *на і у* з месным склонам недыферынцэавана або слабадыферэнцэавана [58, с. 218], але сустракаюцца выпадкі, калі істотная роля надаецца адцэнням значэнняў. Да такіх канструкцый можна аднесці формы *ў Беларусі – на Беларусі*. Па меркаванні навукоўцаў, у сучаснай беларускай мове адбываецца пашырэнне ўжывання прыназоўніка *на і* замена яго прыназоўнікам *у ў* выразе *на Беларусі – у Беларусі*. «Аднак пры выкарыстанні гэтых спалучэнняў варта мець на ўвазе, што прыназоўнікава-склоная форма *на Беларусі* паводле значэння блізкая да спалучэння *на тэрыторыі Беларусі*, а *ў Беларусі* – да спалучэння *ў Беларускай рэспубліцы* <...>» [58, с. 234].

2.4. Выкарыстанне дублетных прыназоўнікава-склонавых формаў

2.4.1. Формы з прыназоўнікам у (рус. в)

Аналіз фактычнага матэрыялу (запісаў) дазваляе канстатаваць, што моладзь выкарыстоўвае ў сваім маўленні формы з прыназоўнікам *в*, які, як падаецца, з’явіўся ў маўленні інфармантаў пад уплывам рускай мовы:

В+В. скл. *патрапілі в перыяд, в жэс можна напісаць;*

В+М. скл. *зацікавіўся в універсітэце, в садку трэба, актывістаў в экалогіі, было в шампунях, было в адзённі, бачылі в кубіках, в школе бۇдзе, в Мотылі “каравай”, былі в экспедыцыі, в Украіні жыўць.*

Пры аналізе фактычнага матэрыялу прыназоўнік *в* быў адзначаны ў маўленні 3 інфармантаў з 11. Прыназоўнікава-склонавыя формы ў агульнай колькасці склалі 24 ужыванні. Прычым, у маўленні 2 інфармантаў формы былі ўжыты аднаразова:

Не, школа ў нас была рускамоўнай і, в прінцыпе, у нашым горадзе як бы першапачаткова, калі адчыняліся дзве школы, то наша школа, яна першапачаткова адчынялася як руская. // А потым ужó (...) зацікавіўся в універсітэце.

Маўленне аднаго з інфармантаў характарызуецца значна большай колькасцю канструкцый з прыназоўнікам *в* (22 ужыванні). Вядома, што гэта мінчанка, базавая і вышэйшая адукацыя былі атрыманы ёй на рускай мове, за выключэннем 4 гадоў беларускамоўнай пачатковай школы. Да беларускай мовы прыйшла часткова ў старэйшых класах. Сёння можна казаць пра ўплыў на маўленне інфарманта рускай мовы, таму што асяроддзе складаецца з носьбітаў рускай мовы (тлумачыцца сучасным моўным асяроддзем г. Мінска), а таксама моўных кантактаў з рускамоўнымі сябрамі. Была адзначана форма *в плане* (адпавядае бел. *у сэнсе*), якая сустракаецца 9 разоў:

Ну в плане, што некаторыя кажуць: «Ой, божэ, што там та́я ўкраінская! Усё адно́е і то́е ж!» // В плане, калі ты высмейваеш элементы сваёй жа як бы натуральнай мовы, мусіла б яна быць тваёй, то гэта ўжо як бы няправільна.

Калі звярнуцца да вышэйадзначаных словазлучэнняў *зацікавіўся в універсітэце* і фанетычнага варыянта *ва ўніверсітэці вывучаць*, то было выяўлена нетыповае для беларускай мовы канфікснае ўтварэнне з прыназоўнікам *в*:

Ну ў нас вёска больш вымірае, чым в Украіні, в Украіні яшчэ больш жыўць.

У выніку даследавання дыялектаў беларускімі навукоўцамі было выяўлена, што назоўнікі жаночага роду на *-a* з цвёрдай асновай у формах давальнага і меснага склону могуць мець канчаткі *-e, -э, -а, -і* [3, с. 76]. Канчатак *-і* «ўжываецца ў паўночна-ўсходнім дыялекце і ўсходняй частцы паўднёва-заходняга» [3, с. 76]. Дадзеная з’ява мае больш глыбокія карані, бо «ў помніках старабеларускай пісьменнасці сустракаюцца выпадкі, якія сведчаць, што ў той час адбывалася ўзаемадзеянне паміж цвёрдай і мяккай асновамі. Іменна вынікамі гэтага ўзаемадзеяння можна растлумачыць спарадычнае з’яўленне канчатка *-и* ў месным склоне назоўнікаў жаночага роду на *ā* з цвёрдай асновай. <...> Інакш працякаў гэты працэс у старарускай мове, дзе ў адпаведнасці з формаўжываннем жывых гаворак на працягу XVI ст. адбывалася выраўноўванне форм меснага назоўнікаў з мяккай асновай па формах назоўнікаў з цвёрдай асновай» [4, с. 56].

На фанетычным узроўні праяўляюцца не характэрныя для беларускага маўлення рысы, як мяккі [р’], з’ява «ікання». Напрыклад, *працую ў сфэры турызма, быў періяд, періядычна казала*. А таксама: *Ну в сэнсе, што тобі не французская, там, і руская, нэяк ні змяшэеш*. У дадзеным выпадку канструкцыя *в Украіні* жывуць з’яўляецца ўкраінізмам.

Падсумоўваючы, можна сказаць, што канструкцыі з прыназоўнікам *в* у расшыфраваных запісах шырока не прадстаўлены, за выключэннем аднаго інфарманта (22 ужыванні з 24), на маўленне якога моцна ўздзейнічае рускамоўнае асяроддзе і, часткова, украінскае маўленне мужа.

2.4.2. Формы з прыназоўнікам *на*

Прыназоўнік *на* ў расшыфраваных запісах моладзевага маўлення прадстаўлены разам з формамі вінавальнага і меснага склону пры выражэнні прасторавых, часавых, аб’ектных, азначальных адносін і інш.

На+В. скл. *паступіў на філфак, взяць на сябе, на Каляды рабілі, прывозілі на вакацыі, прыяжджаю на канікулы, на трасянку перайду, на мерапрыёмствы ганялі, на прамыслова-грамадзянскае будаўніцтва, будзем на спаборніцтвы катання;*

На+М. скл. *дзэці на фотаздымках, на філфаку вучыла, на мешаніне размаўляе, на працы ні гавару, на хвалі пачалі цікавіцца, паўздзейнічала на мяне, на акуляры заробіў, размаўляе на дыялекце, падпрацоўваю на курсах, выкарыстоўвалі на практыцы.*

Сярод словазлучэнняў тыпу *зневажэць на ўзрўні, на дзяржаўным узрўні, на прымітыўна-школьным узрўні* адзначана 1 форма **на ўзрўне**:

Ну і там магчыма, першыя два заняткі былі такія, пробныя, каб палядзець@w, хто на якім узроўне як бы размаўляе і валодае мовай.

Згодна з правіламі беларускай мовы, у месным склоне тут павінен быць канчатак *-і*, паколькі мяккая аснова, а ўжытая форма, несумненна, утварылася па аналогіі з рус. *на уровне*.

2.4.3. Формы з прыназоўнікам *к*

У моладзевым маўленні склонавыя формы з прыназоўнікам *к* даволі рэдкія, бо на сучасным этапе ў вусным маўленні сустракаецца замена прыназоўніка *к* сінанімічным прыназоўнікам *да*, пра што было сказана вышэй.

Пры аналізе запісаў такая форма сустрэлася толькі ў двух выпадках – пры абазначэнні напрамку руху або дзеяння ў бок якога-н. месца, пункта мяжы:

К+Д. скл. *іці к настáўнікам, к йім прыхóдзілі.*

Ужыванне прыназоўніка *к* мае свае асаблівасці, бо склонавымі формамі з прыназоўнікам *к* кірунак абазначаны выразна, а значэнне мяжы дзеяння амаль не выяўлена [58, с. 65].

Калі звярнуцца да «Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы», то арэал пашырэння склонавых формаў з прыназоўнікам *к* значна шырэйшы за аналагічныя формы з прыназоўнікам *да*. У словазлучэннях тыпу *пайшоў да бацькі / пайшоў к бацьку*, даследчыкамі заўважана, што першая прыназоўнікава-склоная форма характэрна для палескіх гаворак, гродзенска-баранавіцкіх гаворак, а таксама заходняй часткі сярэднебеларускіх гаворак, як: в. Станіслаўцы Глыбоцкага р-на Віцебскай вобл., в. Кукава Ганцавіцкага р-на Брэсцкай вобл., в. Хотамель Столінскага р-на Брэсцкай вобл., в. Засвір Мядзельскага р-на Мінскай вобл. і інш. [12, карта № 217]. Спарадычна гэтая форма сустракаецца на ўсёй тэрыторыі Беларусі, знаходзячыся ў «канкурэнцыі» з прыназоўнікам *к*, які на вышэйадзначаных тэрыторыях малаўжывальны або не ўжываецца зусім. М. С. Яўневіч адзначае: «прыназоўнікавыя спалучэнні тыпу “пайшоў да бацькі” з вялікай перавагай над канструкцыяй з *к* выкарыстоўваецца ў заходняй частцы Беларусі, а “пайшоў к бацьку” – больш пашырана на моўнай тэрыторыі ўсходняй часткі рэспублікі» [58, с. 67]. У аналізаваных запісах дублетныя формы з прыназоўнікам *к* – з’ява не пашыраная і па колькасным паказчыку саступае сінанімічнаму прыназоўніку *да* (2 і 144 ужыванні адпаведна).

2.5. Высновы да главы

Даследаванні апошняга часу ўказваюць на неабходнасць разглядаць прыназоўнік як адзінку морфасінтаксічнай катэгорыі. Гэта значыць, што прыназоўнік у саставе з флексіяй залежнага кампанента ўтварае канфікс. Але пры паўсядзённым кантакце двух блізкароднасных моў можа адбывацца працэс «запазычання», напрыклад, канчатка або, радзей, прыназоўніка. У такім выпадку, хутчэй за ўсё, такі канфікс будзе ўспрымацца носьбітамі беларускай мовы як ненарматыўны. Тут неабходна ўлічваць не толькі сацыяльныя фактары, але і індывідуальна-сацыяльныя, бо з-за няведання нормаў беларускай літаратурнай мовы або іх недасканалага ўзроўню ў носьбіта мовы можа скласціся суб'ектыўны погляд на правільнасць ужывання лексем або, у дадзеным выпадку, граматычных формаў. Калі казаць пра вуснае маўленне, то тут можа адзначацца ўплыў дыялектных рыс, што асабліва моцна пачало праяўляцца з сярэдзіны XX ст. У любым выпадку варыятыўнасць на любым моўным узроўні разглядаецца ў дачыненні да паняцця *норма* і прадпісаных ёй правілаў ужывання тых ці іншых адзінак беларускай мовы.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

1) Вывучэнне пытання гарадскога маўлення займала і займае значнае месца ў распрацоўках рускіх лінгвістаў XX ст., як Б. А. Ларын, Л. Б. Якубінскі, Л. У. Шчэрба, А. А. Земская, Л. П. Крысін, якія прапанавалі новыя падыходы да асэнсавання тэмы гарадскога маўлення. У выніку дзейнасці рускіх навукоўцаў у гэтай галіне на сённяшні дзень адзначаны два погляды на пытанне гарадскога маўлення: а) традыцыйны (або статыстычны) падыход, які абапіраецца на сацыяльную стратыфікацыю грамадства, і б) больш новы (дынамічны), які ўлічвае сацыяльныя, сітуацыйныя і стылістычныя фактары. У беларускім мовазаўстве першыя захады ў распрацоўцы вусных формаў беларускай мовы былі зроблены ў другой палове XX ст., што стала асновай для значных даследаванняў у гэтай галіне.

2) З’ява вар’іравання, якая ўзнікае ў выніку двух супрацьлеглых працэсаў – развіцця мовы, яе абнаўлення і захавання стабільных моўных сродкаў, стварае наяўнасць варыянтаў на ўсіх узроўнях мовы (фанетычным, лексічным, марфалагічным). Разам з тым, сярод варыянтаў магчыма вылучыць такія адзінкі, як сінанімічны варыянт і дублет. Адрозненні паміж імі заключаюцца ў семантычных, стылістычных або семантычна-стылістычных адценнях. Калі гаварыць пра сінанімічныя варыянты, то яны будуць мець адрозненні па адзначаных вышэй характарыстыках. Дублетныя формы супадаюць па сваім значэнні і стылі, таму можна назваць іх сінонімы-дублеты або абсалютныя сінонімы. Асабліва наглядна дадзеная з’ява праяўляецца на ўзроўні службовых адзінак – прыназоўнікаў.

3) Даследаванне фактычнага матэрыялу дало магчымасць вылучыць прыназоўнікава-склонавыя формы, звязаныя сінанімічнымі адносінамі, выявіць некаторыя заканамернасці ў іх ужыванні. Былі выяўлены дзве групы варыянтаў: а) варыянты, якія адпавядаюць нормам беларускай літаратурнай мовы; б) варыянты, якія выходзяць за межы літаратурнай нормы. Варыянты невытворных прыназоўнікаў першай групы адпавядаюць норме, пры гэтым прыназоўнік разглядаўся ў спалучэнні з флексіяй залежнага кампанента. Прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі, якія не адпавядаюць норме, былі аднесены да другой групы. Сюды ўваходзяць канструкцыі, што знаходзяцца пад уплывам граматычных формаў іншых моў (у прыватнасці рускай і, спарадычна, украінскай), а таксама дыялектнага маўлення. Варыятыўнасць у большай ступені прадстаўлена ў флексіі, радзей – у прыназоўніку. Параўноўваючы абедзве групы варыянтаў, можна сказаць, што

прыназоўнікава-склонавыя формы першай групы колькасна пераважаюць над другой. Гэта дае падставы казаць, што варыянты, якія знаходзяцца па-за межамі літаратурнай нормы, прадстаўлены нешырока, што сведчыць пра мінімальны ўплыў рускай мовы і дыялектаў на маўленне моладзі (прынамсі, у расшыфраваных запісах). Стылістычна маркіраваныя варыянты вылучаны не былі. Гэта сведчыць аб тым, што варыятыўнасць на ўзроўні службовых слоў існуе, але з'яўляецца абмежаванай.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Арашонкава, Г. У. Кіраванне ў беларускай і рускай мовах : слоўнік-даведнік / Г. У. Арашонкава, В. П. Лемцюгова ; пад рэд. М. В. Бірылы, А. І. Падлужнага. – Мінск : Выш. шк., 1991. – 303 с.
2. Бандарэнка, Т. П. Сінтаксічныя варыянты і літаратурная норма / Т. П. Бандарэнка // Пытанні культуры пісьмовай мовы / М. Р. Суднік [і інш.] ; пад. рэд. А. І. Падлужнага. – Мінск, 1991. – С. 160–170.
3. Блінава, Э. Д. Беларуская дыялекталогія : [Вучэб. дапаможнік для філал. фак. ВНУ] / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – 2-е выд., дапрацаван. і дапоўн. – Мінск : Выш. школа, 1980. – 304 с., карты.
4. Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
5. Виноградова, Е. Н. Проблемы лексикографического и грамматического описания предлогов в современном русском языке / Е. Н. Виноградова // Вопр. языкознания. – 2017. – № 5. – С. 56–74.
6. Волынец, Т. Н. Национальный вариант русского языка в Беларуси — миф или реальность? / Т. Н. Волынец // Acta Albaruthenica, Rossica, Polonica : VIII Міжнар. навук. канф. «Беларуска-руська-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства», 22–24 кастр. 2009 г. : у 2 ч. / Віцеб. дзярж. ун-т, Беларус. рэсп. фонд фундам. даслед., Ін-т пол. ў Мінску ; рэдкал.: Г. М. Мезенка (адк. рэд.) [і інш.]. – Віцебск, 2009. – Ч. 1. – С. 16–21.
7. Волынец, Т. Н. О языковой ситуации в Республике Беларусь / Т. Н. Волынец // Межкультурная коммуникация и профессионально ориентированное обучение иностранным языкам : материалы X Междунар. науч. конф., посвящ. 95-летию образования Белорус. гос. ун-та, Минск, 27 окт. 2016 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: В. Г. Шадурский (пред.) [и др.]. – Минск, 2016. – С. 12–16.
8. Гареева, Л. М. Синонимические и вариационные отношения предлогов в современном русском языке / Л. М. Гареева // Вестн. Челяб. гос. ун-та. – 2012. – № 5. – Рэжым доступу : <https://cyberleninka.ru/article/v/sinonimicheskie-i-variatsionnye-otnosheniya-predlogov-v-sovremennom-russkom-yazyke>. – Дата доступу: 24.05.2019.
9. Гируцкий, А. А. О языковом и лингвистическом статусе «нациолекта» / А. А. Гируцкий, А. Е. Михневич // Вариантность как свойство

языковой системы : тез. докл. : в 2 ч. / Акад. наук СССР, Ин-т востоковедения ; редкол.: В. М. Солнцев (отв. ред.) [и др.]. – М. : Наука, 1982. – Ч. 1. – С. 77–79.

10. Гурскі, М. І. Параўнальная граматыка рускай і беларускай моў: фанетыка і марфалогія / М. І. Гурскі ; пад рэд. М. Г. Булахавы. – Выд. 2-е, выпр. – Мінск : Выш. шк., 1972. – 264 с.

11. Дынаміка літаратурнай нормы сучаснай беларускай мовы / Н. П. Еўсіевіч [і інш.] ; навук. рэд. В. П. Русак. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 440 с.

12. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы [Карты] / Р. І. Аванесаў [і інш.] ; пад. рэд. Р. І. Аванесава, К. К. Крапівы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Выд-ва Акад. навук БССР, 1963. – 338 к.

13. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы: уступныя артыкулы, даведачныя матэрыялы і каментарыі да карт / Р. І. Аванесаў [і інш.] ; пад. рэд. Р. І. Аванесава, К. К. Крапівы, Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Выд-ва Акад. навук БССР, 1963. – 969 с.

14. Журавский, А. И. Истоки вариантных грамматических норм в белорусском языке / А. И. Журавский // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах : докл. на IV заседании Междунар. комис. по славян. лит. яз., 22–25 окт. 1974 г. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; под ред. Ф. П. Филина, А. И. Горшкова. – М., 1976. – С. 139–148.

15. Запрудскі, С. Некаторыя заўвагі аб вывучэнні «трасянкі», або Выклікі для беларускіх гуманітарных і сацыяльных навук / С. Запрудскі // Arche. – 2009. – № 11/12. – С. 157–200.

16. Запрудскі, С. Стаўленне да некаторых інавацый беларускай літаратурнай мовы (паводле дадзеных сацыялінгвістычнага апытання) / С. Запрудскі // Studia białorutenistyczne. – 2008. – № 2. – S. 303–327.

17. Запрудскі, С. М. Варыянтнасць у вусным гарадскім маўленні: унутранае і сацыяльнае вар'іраванне (на матэрыяле запісаў у гарадскім пасёлку Хоцімск) / С. М. Запрудскі, Н. В. Яненка // Беларускае слова : гісторыя і сучаснасць : зб. арт. па матэрыялах навук. чытанняў, прысвеч. памяці праф. А. І. Жураўскага, Мінск, 27 кастр. 2009 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск, 2010. – С. 63–66.

18. Земская, Е. А. Городская устная речь и задачи ее изучения / Е. А. Земская // Разновидности городской устной речи : сб. науч. тр. / Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; отв. ред.: Д. Н. Шмелев, Е. А. Земская. – М., 1988. – С. 5–43.

19. Золотова, Г. А. Синтаксический словарь: репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова ; отв. ред. Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1988. – 440 с.

20. Канюшкевіч, М. І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : у 3 ч. / М. І. Канюшкевіч. – Гродна : Гродзен. дзярж. ун-т, 2008–2010. – Ч. 3. – 2010. – 535 с.

21. Канюшкевіч, М. І. Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка : у 3 ч. / М. І. Канюшкевіч. – Гродна : Гродзен. дзярж. ун-т, 2008–2010. – Ч. 2. – 2010. – 619 с.

22. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – Ч. 2 : Сінтаксіс. – 240 с.

23. Кауфова, Л. А. Вариантность и вариативность [Электронный ресурс] / Л. А. Кауфова // Университетские чтения – 2008, 10–11 января 2008 г. : в 13 ч. / Пятигор. гос. лингвист. ун-т ; редкол.: З. А. Заврумов (отв. ред.) [и др.]. – Пятигорск, 2008. – Ч. 2. – Режим доступа : http://pglu.ru/editions/un_reading/detail.phpSECTION_ID=2832&ELEMENT_ID=9638. – Дата доступа : 24.05.2019.

24. Килевая, Л. Т. Русская разговорная речь в условиях русско-белорусского двуязычия: на материале русской разговорной речи города Могилева : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Л. Т. Килевая ; Мин. гос. пед. ин-т. – Минск, 1989. – 19 с.

25. Кривицкий, А. А. Белорусский язык: для говорящих по-русски / А. А. Кривицкий, А. Е. Михневич, А. И. Подлужный. – Минск : Выш. шк., 2008. – 383 с.

26. Крысин, Л. П. Проблема социальной и функциональной дифференциации в современной лингвистике [Электронный ресурс] / Л. П. Крысин // Современный русский язык: социальная и функциональная дифференциация / А. В. Занадворова [и др.] ; отв. ред. Л. П. Крысин. – М., 2003. – Режим доступа : <https://studfiles.net/preview/3299701>. – Дата доступа : 24.05.2019.

27. Курацёва, В. І. Рэгіянальныя характарыстыкі беларускай прасодыі і іх праяўленне ў англійскім вымаўленні беларусаў : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.20 / В. І. Курацёва ; Мін. дзярж. лінгвіст. ун-т. – Мінск, 2016. – 26 с.

28. Ларин, Б. А. К лингвистической характеристике города (несколько предпосылок) [Электронный ресурс] / Б. А. Ларин // История

русского языка и общее языкознание : избр. Работы / Б. А. Ларин. – М., 1977. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/larin-77h.htm>. – Дата доступа : 04.12.2018.

29. Лингвистический энциклопедический словарь / Ин-т языкознания Акад. наук СССР ; науч.-ред. совет изд-ва «Советская энциклопедия» ; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Совет. энцикл., 1990. – 685 с.

30. Лисковец, И. В. Русский и белорусский языки в Минске: проблемы двуязычия и отношения к языку : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 ; 10.02.20 / И. В. Лисковец ; Рос. акад. наук, Ин-т лингвист. исслед. – СПб., 2006. – 22 с.

31. Лукашанец, А. А. Беларуская нацыянальная мова на сучасным этапе: сістэма, статус, функцыянаванне / А. А. Лукашанец // Вес. Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2009. – № 1. – С. 107–117.

32. Лянкевіч, У. В. Пераключэнне кодаў у неформальных абставінах: на матэрыяле запісаў вуснага маўлення моладзі ў Мінску / У. В. Лянкевіч // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2013. – № 3. – С. 40–43.

33. Лянкевіч, У. В. Фанетычныя асаблівасці маўлення двухмоўнай моладзі пры кодавым пераключэнні (на матэрыяле запісаў жывога маўлення) / У. В. Лянкевіч // Фанетычная праграма слова ў функцыянальна-стылістычным і эксперыментальным аспектах: сучасны стан і перспектывы : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 20–21 лістап. 2012 г. / Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ. НАН Беларусі ; навук. рэд. В. П. Русак. – Мінск, 2012. – С. 227–230.

34. Мощенская, Л. Г. Как белоруссы говорят по-русски? : варианты рода имен существительных в русской речи белорусов / Л. Г. Мощенская ; под ред. П. П. Шубы. – Минск : Университетское, 1992. – 156 с.

35. Норма и языковая вариантность [Электронный ресурс] // Studme.org. – Режим доступа : https://studme.org/43198/literatura/norma_yazykovaya_variantnost. – Дата доступа : 24.05.2019.

36. Норман, Б. Русский язык в Беларуси сегодня / Б. Норман // Die Welt der Slaven. – 2008. – Jg. LIII, № 2. – С. 289–300.

37. Норман, Б. Ю. Жизнь словоформы : учеб. Пособие / Б. Ю. Норман. – М. : Флинта : Наука, 2016. – 213 с.

38. Норман, Б. Ю. Русский язык в современной Беларуси: практика и норма [Электронный ресурс] / Б. Ю. Норман // Рус. яз. – 2010. – № 6. – Режим доступа : http://rus.1september.ru/view_article.php?id=201000604. – Дата доступа : 24.05.2019.

39. Разговорная речь [Электронный ресурс] // Энциклопедия Кругосвет. – Рэжым доступу : http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/RAZGOVORNAYA_RECH.html. – Дата доступу : 09.03.2018.

40. Рамза, Т. Городские белорусскоязычные : новый путь от «точки невозврата»? / Т. Рамза // *Minderheiten in der slawischen Welt: Sprachkontakte und kulturelle Identitäten* / ed.: A. Kretschmer [et al.]. – Berlin [etc.], 2019. – S. 193–204. – (Philologica Slavica Vindobonensia ; 5).

41. Рамза, Т. Р. Беларускае гутарковае маўленне ў славянскім кантэксце / Т. Р. Рамза. – Мінск : Выдав. цэнтр Беларус. дзярж. ун-та, 2014. – 256 с.

42. Рамза, Т. Р. Беларускае гутарковае маўленне: сучасны стан / Т. Р. Рамза. – Мінск : Выш. шк., 2011. – 221 с.

43. Рамза, Т. Р. Беларускае гутарковае маўленне: фанетычны і лексіка-граматычны аспекты : аўтарэф. дыс. ... д-ра філал. навук : 10.02.01 / Т. Р. Рамза ; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2015. – 42 с.

44. Рамза, Т. Р. Между реальностью и игрой, или «новые» носители белорусского языка и их речь / Т. Р. Рамза // *Język i tekst w ujęciu strukturalnym i funkcjonalnym: księga jubileuszowa dedykowana prof. A. Kiklewiczowi z okazji 60. Urodzin* / Uniw. Warmińsko-Mazurski, Centrum Badań Europy Wschodniej ; pod red. A. Dudziaka, J. Orzechowskiej. – Olsztyn, 2017. – С. 359–368.

45. Садоўскі, П. В. З’явы фанетычнай інтэрферэнцыі ва ўмовах беларуска-рускага білінгвізму / П. В. Садоўскі // *Пытанні білінгвізму і ўзаемадзеяння моў : зборнік* / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства, Беларус. дзярж. ун-т ; рэд.: М. В. Бірыла, А. Я. Супрун. – Мінск, 1982. – С. 176–228.

46. Тарашкевіч, Б. А. Беларуская граматыка для школ / Б. А. Тарашкевіч. – 5-е выд., перапрац. і пашыр. – Вільня : Беларус. друк. ім. Ф. Скарыны, 1929. – 136 с.

47. Урысон, Е. В. Предлог или наречие? Частеречный статус наречных предлогов / Е. В. Урысон // *Вопр. языкознания*. – 2017. – № 5. – С. 36–55.

48. Хентшель, Г. Одиннадцать вопросов и ответов по поводу белорусской «трасянки» [Электронны рэсурс] / Г. Хентшель // *Рус. яз. в науч. освещении*. – 2017. – № 1. – Рэжым доступу : <https://www.twirpx.com/file/2578641>. – Дата доступу : 06.12.2018.

49. Хентшель, Г. Регулярная вариативность или «хаос» : вопрос об узусе смешанной языковой разновидности на примере белорусской «трасянки» / Г. Хентшель // *Вопр. языкознания*. – 2016. – № 6. – С. 84–112.

50. Шкраба, І. Р. Варыянтнасць у сучаснай беларускай мове : структурна-граматычны і функцыянальна-дынамічны аспекты / І. Р. Шкраба. – Мінск : Асар, 2004. – 240 с.
51. Шуба, П. П. Прыназоўнік у беларускай мове / П. П. Шуба. – Мінск : Выд-ва Беларус. дзярж. ун-та, 1971. – 224 с.
52. Шуба, П. П. Прыназоўнік / П. П. Шуба // Граматыка беларускай мовы : у 2 т. / Акад. навук Беларус. ССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 1962. – Т. 1 : Марфалогія / рэд.: К. К. Атраховіч (Крапіва), М. Г. Булахаў. – С. 446–470.
53. Шуба, П. П. Прыназоўнікі / П. П. Шуба // Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск, 2007. – Ч. 1 : Фаналогія. Марфалогія. Марфалогія. – С. 320–331.
54. Шуба, П. П. Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў / П. П. Шуба. – Мінск : Нар. асвета, 1993. – 168 с.
55. Языковая и политическая ориентация молодых совершеннолетних белорусов: между русским и белорусским – между востоком и западом / Г. Хентшель [и др.] // Социология. – 2016. – № 2. – С. 57–76.
56. Якубинский, Л. П. О диалогической речи [Электронный ресурс] / Л. П. Якубинский // Язык и его функционирование : избр. Работы / Л. П. Якубинский ; отв. ред. А. А. Леонтьев. – М., 1986. – Рэжым доступу : <http://www.ruthenia.ru/apr/textes/jacub/jacub1.htm>. – Дата доступу : 24.05.2019. – С. 17–59.
57. Яненка, Н. В. Варыянтнасць у гетэрагенным гарадскім маўленні (на матэрыяле запісаў у г. п. Хоцімску) : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Н. В. Яненка ; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2018. – 27 с.
58. Яўневіч, М. С. Сінтаксічная сінаніміка ў сучаснай беларускай літаратурнай мове : прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі з прасторавым значэннем / М. С. Яўневіч. – Мінск : Выд-ва Беларус. дзярж. ун-та, 1977. – 278 с.

ДАДАТАК

Т.: Сё+нья ў на+с адзінна+ццатага сне+жня, дзве+ тышчы@w васямна+ццатага го+да. Ну+, ка+лі ла+ска, літара+льна не+калькі слоў, як Ва+с заву+ць, адку+ль Вы+, хто+ Вы, без про+звішча.

П.: До+бра. Міне+ заву+ць N#, я нарадзі+лася ў го+радзе Мі+нск. За+раз васямна+ццаць год.

Т.: Та+к, а я+к Вы вы+рашылі прыйсці+ на філфа+к?

П.: Мне+ падаба+ецца мая+ мо+ва і мне+ хо+чацца чу+ць яе+ і ад йі+ншых людзе+й.

Т.: Да? Ве+льмі прые+мна, так, але+ Вы сказа+лі, што ў Ва+шай сямйі+ , факты+чна, ніх+то ні гаво+рыць па-белару+ску. Так?

П.: Так.

Т.: І як Вы спраўля+ецеся з гэ+тым?

П.: Змага+юсь не+як. Ну, я стара+юсь размаўля+ць па-беларуску, у мне+ ё+сць мало+дшы брат і сістра+, які+я... ээ апо+шнім ча+сам пачына+юць крыху+ ўжыва+ць некато+рыя белару+скамо+ўныя словы.

Т.: А, вось так вось, зна+чыць, Вы пратыку+еце белару+скую мо+ву са сваі+мі малы+мі!

П.: Ну, ёсць тако+е.

Т.: А, так э+та здо+рава. А ў шко+ле ж такса+ма вучы+лі белару+скую мо+ву?

П.: Да, у мя+не быў про+фільны кла+с белару+скай і анге+льскай мо+вы.

Т.: Угу, і як Ва+ша анге+льская ў параўна+нні з белару+скай?

П.: Го+рш, зна+чна го+рш.

Т.: Усё зра+зумела. А чаму+ Вы вы+бралі ўсё+ ж такі белару+скую філалогію? Таму+, што яна+ ле+пш за анге+льскую?

П.: Эмм, таму+ што+ гэ+та мая+ ро+дная мо+ва і мне+ бо+льш камфо+ртна размаўля+ць па-белару+ску.

Т.: Ага. А дзе+ ... бабу+ля ёсць у вё+сцы?

П.: Няма+.

Т.: Ціка+ва. На ка... на...эээ... алімпія+дах Вы выступа+лі?

П.: Да. Я ў дзяся+тым кла+се перайшла+ ў другую+ю шко+лу і мая+ наста+ўніца адпра+віла мяне+, бо ёй няма+ каго+ было+ адпраўля+ць. Яна+ паглядзе+ла на мяне+ і вы+рашыла адпра+віць.

Т.: І пасля+ гэ+тага ў Ва+с узні+кла любо+ў да белару+скай мо+вы?

П.: Не то+е, каб узні+кла ээ яна+ эмм... праяві+лася бо+льш.

Т.: Менаві+та пасля+ алімпія+ды, так?

П.: Напэ+ўна, так.

Т.: Я ўжо+ не пє+ршага чалавека сустрака+ю, вось у размо+ве якра+з, што алімпія+да была+ штуршко+м да вывучэ+ння мо+вы. Про+ста ў друго+га чалаве+ка там быў права+л у алімпія+дзе па ву+сным маўле+нні. Усё+ аста+тня лепшыя ба+лы, а ву+снае маўле+нне права+л. У Ва+с тако+га не было+?

П.: У міне+ было+ ээ ў міне+ ве+льмі до+бра йшлі+ во+дгукі і ву+снае маўле+нне, а вось ко+мплексная мне, ну, у параўна+нні, была+ кры+ху го+рш.

Т.: А ко+мплексная [-] гэ+та што+, патлума+чце, ка+лі ла+ска.
П.: Эм, гэ+та зада+нні па... па само+й мо+ве.
Т.: А, па грама+тыцы, па ле+ксіцы. Так?
П.: Так.
Т.: Ага, э+та ве+льмі ціка+ва, калі+ Вы+ до+ма не гавары+лі па-белару+ску, адку+ль у Вас маўле+нне ву+снае?
П.: Я не ве+даю, як гэ+та растлума+чыць, бо ээ ў шко+ле, ээ ў пе+ршай яко+й я вучы+лася, ў мне+ даво+лі до+бра атры+млівалася размаўля+ць па-белару+ску, негле+дзячы на то+е, што тады+ я ў паўсядзё+нным жыцці+ размаўля+ла па-ру+ску. І наста+ўнік заўважа+ў, і ён каза+ў, што: “У цябе+ до+бра атры+мліваецца”. Ну я не разуме+ла, для мяне+ гэ+та было+ натура+льна.
Т.: мг А гэ+та значыць, што Вы перайшлі+ за+раз у паўсядзё+ннасці на белару+скую мо+ву?
П.: Так.
Т.: І як даўно+?
П.: З міну+лага го+да, напэ+ўна.
Т.: мг І атры+мліваецца?
П.: Ну атры+мліваецца, не з усі+мі, пра+ўда, не ўсе+ разуме+юць мяне+ вось.
Т.: А як паста+віліся Ва+шыя сябры+?
П.: Хмм... яны+ прывы+клі да маі+х та+кіх ро+зных... ммм
Т.: Фі+шак.
П.: Фі+шак, ска+жам так.
Т.: Ці выкрута+саў?
П.: Ну да, незвычай+насцяў.
Т.: Ага+, зразуме+ла. Скажы+це, ка+лі ла+ска, як Вы ста+віцеся вось да трася+нкі? Што Вы разуме+еце пад гэ+тым? Як Вы ста+віцеся да гэ+тай зйя+вы, ці заду+мваліся?
П.: Да, так, я заду+мвалася, я чыта+ла арты+кулы навуко+ўцаў ээ і я лічу+, што яе+ ўво+гуле не паві+нна існава+ць. Я лічу+, што адно@к ад@к адзі+най дзяржа+ўнай мо+вай паві+нна быць белару+ская мо+ва. Таму+ што, негле+дзячы на то+е, што ў на+с дзве+ дзяржа+ўныя мо+вы, бо+льшасць людзе+й размаўля+е па-ру+ску, і яны+ забыва+юць, хто яны+ і адку+ль яны+. Чаму+ мы паві+нны размаўля+ць па-ру+ску, калі+ мы жыве+м у Белару+сі, калі+ мы белару+сы? Чаму+ мы паві+нны быць такі+мі, як яны+, а не такі+мі, які+я мы ёсць? Ну я лічу+, што гэ+та забру+джанне мо+вы, су+месь адно+й і друго+й.
Т.: Зна+чыць, негаты+ўна ста+віцеся.
П.: Не тое+, каб зусі+м негаты+ўна, лепш ужо+ на трася+нцы размаўля+ць, чым уво+гуле не размаўля+ць па-белару+ску.
Т.: А што+ тако+е трася+нка тады+?
П.: Гэ+та сумесь ээ... белару+скай і ру+скай мо+вы. Яна+ такса+ма ро+зная быва+е. Ча+сам чалаве+к ужыва+е і белару+скія сло+вы, і ру+скія сло+вы ў маўле+нні. Ча+сам ён ужыва+е сло+вы эмм... з каранем белару+скім ааа ро+знымі а+фікса+мі ру+скімі ці наадваро+т. І ўво+гуле, така+я блытані+на атры+мліваецца. Ці ээ ру+скія сло+вы, але+ вымаўле+нне белару+скае.
Т.: Гэ+та ўсё трася+нка?
П.: Я лічу+, што гэ+та ўсё трася+нка, у ро+зных яе+ такі+х/.

Т.: праяўле+ннях.

П.: Так.

Т.: Прая+вах. А, вось скажы+це, калі+ абы+грываюць трася+нку, напры+клад, у маста+цкіх тэ+кстах, або на тэатра+льнай сцэ+не, або+ ў ра=дыёпрае+ктах не+йкіх, або+ ў пе+снях, гурты+, напры+клад, співа+юць на трася+нцы.

П.: Ну, я лічу+, што такі+м чы+нам ээ ху+тка трася+нка ста+не трэ+цяй дзяржа+ўнай мо+вай, калі+ мы бу+дзем так ру+хацца.

Т.: Ага+, зна+чыць, вось усяля+кія такі+я жартаўлі+выя рэ+чы, дзе спрабу+юць, ну ней+кім чы+нам звярну+ць ува+гу белару+саў на і+хняе маўле+нне, Вы да гэ+тага ста+віцеся негаты+ўна?

П.: Так.

Т.: І чаму+?

П.: Зно+ў жа гэ+та падтры+мка забру+джання мо+вы.

Т.: Ага, зна+чыць, Вы прыхі+льнік чы+стай мо+вы?

П.: Ну я не то+е, каб пуры+ст, ну... мне не ве+льмі гэ+та падаба+ецца, гэ+тая зйя+ва.

Т.: Ага, тады+ добра. А каго+ Вы лі+чыце белару+сам або+ сапра+ўдным белару+сам, ці Вы гэ+та адро+зніваеце, гэ+тыя паня+цці?

П.: Белару+с і сапра+ўдны белару+с? Ну, ээ калі+мы за+раз запыта+емся людзе+й, які+я про+ста іду+ць па ву+ліцы: “Хто ты па нацыяна+льнасці?”, я ду+маю, бо+льшасць з йі+х адка+жа, што я белару+с. Але ў чы+м гэ+та праяўля+ецца, што ты белару+с, то+е, што ў цябе+ ў па+шпарце напіса+на, што ты нарадзі+ўся тут? Я ду+маю, паві+нна быць не+шта бо+льшае, самасвядо+масць, тво+й хара+ктар паві+нен быць і+ншым. Бо+льш нацыяна+льным. Мне ээ здае+цца, што сапра+ўдны белару+с, я+к бы ён не размаўля+ў, яко+е б чы+стае ру+скае маўле+нне ў яго+ не было+, я ду+маю, ён не змо+жа схава+ць тое, што ён белару+с. Усё+ ж такі+ мы не такі+я, як ру+скія.

Т.: Зна+чыць, ідэа+льны белару+с у Ва+шым уяўле+нні гэ+та які+?

П.: Эээ... гэ+та чалаве+к, які+ мы+сліць па-белару+ску[////] ду+мае па-белару+ску, які+ размаўля+е па-белару+ску. Ну, белару+ская мо+ва [-] гэ+та зне+шняя прая+ва таго+, што ў на+с унутры+. Яна+ ээ як пры+зма, праз# якую+ мы ба+чым свет.

Т.: мгм мгм Зна+чыць чалаве+к, які+ не гаво+рыць па-белару+ску, але лі+чыць сье+@w белару+сам, ён не зусі+м /.

П.: Ён не зус+ім сапра+ўдны белару+с. Я ду+маю, што та+к.

Т.: Так, ціка+ва. До+бра. А што+ б во+сь, калі+ ў Ва+с бу+дзе свая+ сямія+. Вы бу+іце@w размаўля+ць са сваі+мі дзе+ткамі па-белару+ску?

П.: Ду+маю, та+к.

Т.: Плану+еце.

П.: Хаце+лась бы, кане+шне, каб і мой му+ж бу+дучы размаўля+ў па-белару+ску. Было+ б до+бра, калі+ б не+хта падтры+мліваў мяне+. Ну, я бу+ду стара+цца са сваі+мі дзе+цямі размаўля+ць па-белару+ску. Таму, што я хачу+, каб на+ша мо+ва жыла+, не загі+нула.

Т.: мгм Таак, зразуме+ла. Зна+чыць, натура+льна, што ра+з Вы хаце+лі б гавары+ць са сваі+мі дзе+цямі па-белару+ску, то Вы адда+лі б сваі+х дзяце+й у белару+скамо+ўную шко+лу або белару+скамо+ўны кла+с?

П.: Так.

Т.: А са+мі Вы зако+нчылі?

П.: Ру=скамо+ўную шко+лу.

Т.: мгм мгм! До+бра, а што+ для Ва+с ёсць белару+ская культу+ра? Як Вы разуме+еце, што тако+е адме+тнае, Вы сказа+лі, што во+сь мы такі+я, а ру+скія такі+я, што+ адме+тнага ў на+с, у белару+саў, Вы лі+чыце, што адро+знівае нас ад ты+х са+мых ру+скіх?

П.: Я ду+маю, мы бо+льш мя+ккія па нату+ры сваё+й. На+ват калі+ параўна+ць наста+ўнікаў ру+скай мо+вы і белару+скай, ці то+лькі ў маі+м жыцці+ тако+е было+, але+ наста+ўнікі белару+скай мо+вы заўсё+ды былі+ бо+льш такі+мі, бо+льш лая+льнымі, бо+льш адкры+тымі для ву+чняў, бо+льш мя+ккімі па хара+ктары, ў адро+зненні ад наста+ўнікаў ру+скай мо+вы, які+я былі+ заўсё+ды ээа бо+льш закры+тымі, яны+...эээ... з йі+мі не заўсё+ды мо+жна было+ размаўля+ць вось та+к, каб ээа расказа+ць не+шта тако+е, што ў цябе+ ўнутры+. Яны+ бо+льш так цвё+рда ста+віліся да сваі+х прадме+таў. Вось.

Т.: Але пры гэ+тым яны+ былі+ белару+самі?

П.: Але пры гэ+тым... да.

Т.: Гэ+та ціка+ва. Так, дык вось, усё ж такі+, ве+рнемся да пыта+ння. А што+ вось калі+ белару+скай мо+вы няма+, то белару+скай культу+ры такса+ма няма+? Ці яны+ існу+юць, на Ва+шу ду+мку, як бы парале+льна?

П.: Я ду+маю, што мо+ва [-] гэ+та ча+стка культу+ры, гэ+та адзі+н са скла+днікаў культу+ры. Як мо+жна ўяві+ць культу+ру без мо+вы? Ну, я не ве+даю, як.

Т.: Ну вось за+раз у на+с, што+ мы мо+жам сказа+ць, існу+е культу+ра бяз мо+вы?

П.: Як гэ+та сказа+ць? ээа Я ўво+гуле ўяўля+ю культу+ру ээа як не+йкі сасу+д. І ране+й ээа вось калі+ былі+ часы+ Купа+лы, калі+ былі+ часы+ Багдано+віча і яны+ сапраўды+ ста+віліся да белару+скай мо+вы як да не+чага зна+чнага. Яны+ ляпі+лі гэ+ты сасу+д, і ў на+с ёсь@w ээа гэ+ты падму+рак, каб будава+ць дале+й культу+ру. Але то+е, што за+раз адбыва+ецца, гэ+ты сасу+д про+ста пачына+е працяка+ць. У йі+м атры+мліваюцца не+йкія

Т.: Трэ+шчыны.

П.: Трэ+шчыны, ска+жам так. І на+ша белару+ска яна [//] на+ша белару+скаць про+ста вырыва+ецца. Я не магу+ сказа+ць, што культу+ра суча+сная яна+ сапраўды+ белару+ская, таму+ што ээа шмат уплы+ваў на на+шу культу+ру ёсць з За+хаду, з Усхо+ду, і гэ+та такі+ мікс, ужо+ дрэ+нна ба+чна на+ша сапраўд+ная белару+скасць.

Т.: А чаму+ так атры+мліваецца? Хто+ ў гэ+ тым паві+ нны ці Вы не шука+лі?

П.: Я не шука+ла паві+нных. Я ду+маю, з ця+гам ча+су... яно+

Т.: Але+ Вы ба+чыце ээа адку+ль, чаму+ так ста+лася, што вось гэ+ты сасу+д ста+ў дава+ць трэ+шчыны?

П.: Напэ+ўна, гэ+та зале+жыць ад ста+ўлення самі+х на+с. Ад ко+жнага чалаве+ка гэ+та зале+жыць. Як мы ста+вімся да сваё+й культу+ры ці, уво+гуле, ці ёсць у на+с така+я мэ+та захава+ць культу+ру. Калі+ няма+ гэ+тай мэ+ты, то мы не змо+жам яе захава+ць.

Т.: Ну тады+ адсю+ль пыта+нне: а як Вам ба+чыцца перспекты+вы белару+скай мо+вы?

П.: Яна+ ці загі+не, ці бу+дзе жыць. Я спадзяю+ся, што ніко+лі ніхто+ не ска+жа, што белару+ская мо+ва [-] гэ+та ўжо мё+ртвая мова... але.

Т.: Такі+ варыя+нт сыхо+ду /.

П.: Ён існуе+. Не+дзе на на дру+гасным пла+не, але+ існуе+ .

Т.: мгм Так. А вось удаскана+ленне Ва+шай белару+скай мо+вы, які+м чы+нам адбыва+ецца?

П.: Я стара+юсь глядзе+ць фі+льмы па-белару+ску, чыта+ць кні+гі па-белару+ску, размаўля+ць з людзьмі+ па-белару+ску, калі+ я вяду+ сво+й асабі+сты дзё+ннік, я стара+ піса+ць там такса+ма па-белару+ску.

Т.: мгм Гэ+та ўжо+ вось го+д, так, як Вы гэ+тым/.

П.: Ну прык@к.

Т.: Так, паслядо+ўна бу+іць@w/.

П.: Пры+кладна, пры+кладна, менш, напэ+ўна крыху+.

Т.: мгм І паку+ль што э+та цвё+рдае рашэ+нне Ва+ша?

П.: Паку+ль што, цвё+рдае. Спадзяю+ся, што і не паку+ль.

Т.: Гэ+та до+бра. Так ўсё ж такі+, вось гэ+ты прыхо+д да белару+скасці, ён звязаны з людзьмі+ ці з# не+йкімі падзе+ямі ў Ва+шым жыцці+, ці Вы гэ+та не асэнсо+ўвалі?

П.: Я ду+маю, што лю+дзі, з# які+мі я сутыка+лася, адыгра+лі сваю+ ро+лю ў тым, каб прабудзі+ць мяне+ да белару+скай мо+вы, прабудзі+ць маю+ любо+ў да яе+, і ўво+гуле паказа+ць, што+ тако+е белару+ская мо+ва. Гэ+та ні адна+ з заме+жных моў, які+я мы вывуча+ем, гэ+та мо+ва, яка+я паві+нна быць на+шай пе+ршаснай, пе+ршай функцыяна+льнай мо+вай і ўво+гуле пе+ршай мо+вай.

Т.: А Вы мо+жаце сабе+ ўяві+ць, што вось Вы ў сямі+ гаво+рыце па-белару+ску, а на пра+цы і ў кумунікава+нні з іі+ншымі па-расі+йску або+ на іі+ншай мо+ве, напры+клад, на англі+йскай?

П.: Гэ+та было+ б склада+на, але за+раз такі+я абста+віны, ёсць ээ+ адна+ кама+нда ў міне+, з яко+й я размаўля+ю па-ру+ску, бо яны+ не разуме+юць мяне+. Яны+ не разуме+юць белару+скую мо+ву.

Т.: Так, гэ+та Ва+шы с... в... у сэ+нсе, гэ+та Ва+шы аднаго+дкі?

П.: ээ+ Не, гэ+та лю+дзі даро+слыя ўжо+.

Т.: Ага, даро+слыя і яны+ не разуме+юць белару+скую мо+ву?

П.: Так, яны+ не разуме+юць.

Т.: Так, тако+е мо+жа быць. А скажы+це, ка+лі ла+ска, Вы не наве+двалі ку+рсы ээ+ вось Вы чу+лі пра ку+рсы, напры+клт@w “Мо+ва Нано+ва”, там “Мо+вае+да”?

П.: Да, я чу+ла.

Т.: І што+ Вы пра іі+х чу+лі ці Вы іі+х наве+двалі?

П.: Я іі+х ні ра+зу не наве+двала, на жа+ль, я наве+двала ро+зныя прае+кты, звяза+ныя з белару+скай мо+вай, напры+клад, у Мі+нску ёсць “Арт Сядзі+ба”, і я была+ ў ёй, і там прахо+дзіў ма+йстар-кла+с па малю+нках.

Т.: Ага.

П.: Вось, усё гэ+та право+дзілася на белару+скай мо+ве, усё+ па-белару+ску, ве+льмі прые+мна было+ ...ба+чыць, што мо+ладзь такса+ма размаўля+е па-белару+ску.

Т.: Зна+чыць, не то+лькі выкла+дчыкі, але+ і ты+я, хто запі+сваўся, такса+ма белару+скамо+ўныя?

П.: Так.

Т.: Ага, зна+чыць, у Ва+с ёсць хо+бі, як я зразуме+ла?

П.: Ёсць хо+бі.

Т.: І Вы займа+ецца малява+ннем? Ці ле+пкай?

П.: Я малю+ю, ране+й займа+лася і скульпту+рай такса+ма. І ўво+гуле, мне падаба+ецца тво+рчасцю займа+цца, мне падаба+ецца займа+цца му+зыкай.

Т.: Музыка+льная шко+ла такса+ма ёсць?

П.: Нет, я ніко+лі не ска+нчвала музыка+льную шко+лу.

Т.: Але Вы са+мі ігра+еце на чы+мсьці?

П.: Я сама+ ігра+ю на фартэпія+на.

Т.: Самаву+чка?

П.: Так.

Т.: Цудо+ўна про+ста!

П.: Мне падаба+ецца.

Т.: мгм! Ну гэ+та про+ста здо+рава. А малю+нак адку+ль? Са шко+лы?

П.: Я калі+сьці вучы+лася ў маста+цкай шко+ле, бацькі+ мяне аддалі+.

Т.: Ага+.

П.: Вось. Пе+ршая шко+ла імя+ Цвірко+#.

Т.: мгм Зна+чыць, пра ку+рсы Вы чу+лі, але ніко+лі не наве+двалі? І не было+ жада+ння пайсці+ паглядзе+ць, а што+ там?

П.: Я так чу+ла, што ў мне+ ні ўзні+кла жада+ння, то ёсць гэ+та было+ так мімалё+там, я на+ват праслу+хала.

Т.: А зайсці+ ў інтэрнэ+т, уве+сць “Мо+ва Нано+ва”, які+я там заня+ткі гэ+тага Вам не хаце+лася?

П.: Не+як ... не ве+даю, не дахо+дзіла да гэ+тага [//] дагэ+туль.

Т.: Так, таму+ што йі+ншых шмат спра+ў, так?

П.: Напэ+ўна, так.

Т.: А з друго+га бо+ку, Вы адчува+еце, што Вам дастатко+ва на філфа+ку заня+ткаў, так?

П.: Ну хаце+лася бы больш камунікава+ць з людзьмі+ па-белару+ску. Напэ+ўна, бо+льш на+ват, каб яны+ са мно+й камунікава+лі.

Т.: Так, каб была+ пра+ктыка.

П.: мгм

Т.: Так. До+бра. Тады+ тако+е пыта+нне. Вось Вы выкарысто+ўваеце ў сваі+м маўле+нні такі+я сло+вы як «далька+жык», «і+мбрык», «гаўбе+ц», «аўтаспы+н».

П.: «Жырандо+ля», да. Ёсць тако+е, ча+сам.

Т.: Так.

П.: Але+ тут такса+ма нюа+нсы некато+рыя, напры+клад, вось і+мбрык. Прыня+та лічы+ць, што гэ+та мале+нкі ча+йнік, па-руску, а электры+чны, я чу+ла, што ён так і называ+ецца “ча+йнік”. Ну, я была+ здзі+ўлена, таму+ што ду+мала ээ+ пра+вільна каза+ць і+мбрык. Ці жырандо+ля, напры+клад. Я ду+мала, што ко+жную лю+стру мо+жна назва+ць жырандо+ляй, атры+мліваецца, што не. Аказа+лася, што не+.

Т.: А адку+ль аказа+лася, ну вось Вы так ка+жаце?

П.: Я заціка+вілася, бо некато+рыя рускамо+ўныя лю+дзі ў мне+ пыта+ліся, і я... я адка+звала і+м на пыта+нне і я заду+малась: “А ці сапраўды+ гэ+та так, як я кажу+?”.

Т.: Ага.

П.: І я вы+рашыла пашука+ць. Адшука+ла, што ту+т такса+ма ёсць нюа+нсы свае+.

Т.: Так, мгм. Зна+чыць, Вы са+мі выкарысто+ўваеце йі+х ча+с ад ча+су?

П.: Так.

Т.: А ста+віцеся да йі+х пазіты+ўна?

П.: Да.

Т.: А са+мі ствара+еце сло+вы но+вья?

П.: Ёсць тако+е. Ча+сам быва+е тако+е, праслізне+ сло+ва.

Т.: А мо+жаце сказа+ць напры+клад што+сьці, не+йкае сло+ва?

П.: За+раз не ўзгада+ю.

Т.: Не ўзгада+еце. Гэ+та адбыва+ецца ама+ль абсалю+тна спанта+нна, так?

П.: Так.

Т.: мгм До+бра. А ў такі+м вы+падку звыча+йныя лю+дзі, які+я вось карыста+юцца такі+мі сло+вамі, яны+ адно+сяць сябе+ да паслядо+ўнікаў Тарашке+віча#, ну, да Тарашке+ві@k ты+х, хто выкарысто+ўвае тарашке+віцу. Вы чу+лі пра такі+ падзе+л на нарка+маўку і тарашке+віцу?

П.: Чу+ла.

Т.: Што+ гэ+та тако+е з Ва+шага пу+нкту гле+джання?

П.: Ну, я чу+ла бо+льш, напэ+ўна, пра сты+лі напіса+ння, пра класі+чны пра+вапіс і суча+сны.

Т.: Ага.

П.: Вось. Як я ста+ўлюсь? Пазіты+ўна. Я ду+маю, тарашке+віца ма+е пра+ва існава+ць.

Т.: мгм А са+мі Вы на яко+й карыста+ецеся фо+рмай?

П.: Суча+снай.

Т.: Суча+снай.

П.: Ну, бо+льш суча+снай.

Т.: мгм А што+ ў тарашке+віцы Вам найбо+льш падаба+ецца, ну, калі+ Вы ціка+віліся гэ+тым пыта+ннем?

П.: Ну не то+е, каб зусі+м ціка+вілася ээ. У мяне+ до+ма напры+клад ёсць калянда+р, на йі+м напі+сана малі+тва “О+йча наш” і яна+ напіса+на тарашке+віцай. Там ёс@w свае+ адме+тнасці напіса+ння.

Т.: Выкарыста+нне мя+ккага зна+ка перадусі+м, калі+ мы гаво+рым пра/.

П.: Ну, напры+клад, так.

Т.: Так, мгм. Вось Вы сказа+лі, вяртаем+ся з Ва+мі да ээ чысціні+ маўле+ння, так і... Вы былі+ хо+ць раз ў вё+сцы?

П.: Была+. Да.

Т.: Як там лю+дзі размаўля+юць? Вам падаба+ецца?

П.: Ну падаба+ецца, кане+шне.

Т.: Вы былі+ дзес+ьці пад Мі+нскам ці ў які+м рэгіё+не Вы былі+?

П.: Ой, у ро+зных рэгіё+нах я была+, шмат дзе+.

Т.: мгм Вы лю+біце падаро+жнічаць?

П.: Ве+льмі люблю+.

Т.: О, раскажы+це крыху+пра гэ+тую [//] пра гэ+ты бок Ва+шага жыцця+. Вы ро+біце гэ+та аўтаспы+нам?

П.: Ча+сам так, ча+сам так. Ча+сам запраша+юць сябры+, ча+сам я про+ста прыязджа+ю наве+даць іх.

Т.: Ага. А яны+ жыву+ць у вё+сцы?

П.: Ну да, так, мо+жна лічы+ць. Ну не то+е, каб ужо+ зусі+м вё+ска, напэ+ўна, хутчэ+й а=грагарадо+к.

Т.: Ага.

П.: Вось.

Т.: І яны+ размаўля+юць з Ва+мі па-белару+ску?

П.: Хто я+к.

Т.: Э+та ціка+ва. Вы ж са+мі мінча+нка/.

П.: Так.

Т.: .., і бацькі+ мінча+не?

П.: Ну, напэ+ўна.

Т.: А, зна+чыць, вы прые+халі?

П.: Я ні ве+даю, сапраўды+.

Т.: Ціка+ва. Ну і раскажы+це, вось у які+х раё+нах Белару+сі Вы ўжо+ былі+? І, напры+клад, Вы мо+жаце сказа+ць, што яны+ наса+мрэч ро+зныя? Вось там, дзе Вы былі+, што э+та ро+зныя, геаграфі+чна ро+зныя, культу+рна ро+зныя, паво+дле маўле+ння? Ці не мо+жаце так сказа+ць?

П.: Ну, спра+ва ў ты+м, што я ээ не была+ ў такі+х кро+пках, зусі+м адле+глых адна+ ад адно+й. Тойсць@w я была+ ў вё+сках, які+я знахо+дзіліся бліжэ+й да Мі+нска, таму+ такі+х істо+тных адро+зненняў я не пачу+ла і я не ўба+чыла. Ну, ма+быць, я не ўгляда+лась так пі+льна, таму+не магу+ за+раз сказа+ць. Ну я ду+маю, што кане+шне, ро+зніца ёсць памі+ж ты+мі, хто размаўля+е ў Мі+нску па-белару+ску і памі+ж ты+мі, хто размаўля+е бліжэ+й да Пале+сся па-белару+ску. Я ду+маю, кане+шне ёсць ро+зніца. І ў культу+ры такса+ма, я ве+даю, што ў ро+зных рэгіё+нах, ро+зных абласця+х Белару+сі ээ ёсць свае+ не+йкія трады+цыі, свае+ абра+ды. І на+звы свае+.

Т.: А вось Ва+шы сябры+, з які+мі Вы камуніку+ецеся, вось яны+ выкарысто+ўваюць не+йкія сло+вы, які+х Вы ня ве+даеце, Вы ў йі+х по+тым пыта+ецеся: “Ой, што+ ты сказа+ў?”

П.: Ну, тако+га не было+ ў мяне+ паку+ль што.

Т.: Ага. А Ва+шы сябры+ так пры+кладна Ва+шы раве+снікі ці не?

П.: Ро+зны ўзро+ст, абсалю+тна ро+зны ўзро+ст.

Т.: мгм Так, до+бра. А скажы+це, што вось, напры+клад, з белару+скамо+ўнага ці не+йкія сітуа+цыі з белару+скай мо+ваю, які+я Вам ну ве+льмі запо+мніліся? Гэ+та было+ шко+льнае, ці гэ+та ўжо+ было+ ўніверсітэ+цкае, ці гэ+та было+ про+ста штодзё+ннае жыццё. Было+ што+сьці тако+е, што вот менаві+та даты+чнае белару+скай мо+вы, што Вам запо+мнілася?

П.: ээ Было+, ча+ста тако+е адбыва+ецца, калі я е+ду ў грама+дскім тра+нспарце і чу+ю, калі+ не+хта размаўля+е па-белару+ску ці ээ ве+даеце, на+звы прыпы+нкаў заўсё+ды, ну, ча+ста ка+жуць па-белару+ску. Я адно+йчы е+хала ў аўто+бусе, ну і ды+ктар прамо+віў насту+пны прыпы+нак. І перада мно+й сядзе+ла жанчы+на з дзіцё+нкам, і дзіцё+нак пыта+ецца: “А што+ гэ+та? Я не зразуме+ў”. А мату+ля яму+ ка+жа: “Ты што+, белару+скую мо+ву ні ве+даеш? Трэ+ба вучы+ць белару+скую мо+ву, гэ+та ж твая+ ро+дная мо+ва!” Ну вот, вось, ча+ста быва+е тако+е. Ці/ ээ я ўчо+ра наве+двала кі+натэа+тр, і по+бач са мно+й сядзе+ла жанчы+на. І не+як мы з ёй не+калькімі сло+вамі перакі+нуліся, атры+мліваецца, што яна+ размаўля+е па-белару+ску. І жанчы+на така+я, ва ўзро+сце, ве+льмі прые+мна было+ пачу+ць белару+скую мо+ву. Я была+ ве+льмі здзі+ўлена. Я ду+маю: “Як тако+е мо+жа быць?” Прычы+м/.

Т.: Што не Вы, не Вы адна+?

П.: Да, плюс, мы се+лі по+бач так, а за+ла вялі+кая, мы маглі+ б се+сці ў ро+зных кутка+х і не сустрэ+цца.

Т.: А фі+льм быў белару=скамо+ўны?

П.: Фі+льм быў ээ зня+ты ў Герма+ніі і па-няме+цку каза+лі, субты+тры бы+лі па-ру+ску.

Т.: Ага.

П.: Вось. Нако+нт белару=скамо+ўных фі+льмаў. ээ Мы з маё+й мало+дшай сястро+й былі+, напэ+ўна, ў міну+лым ці ў па=заміну+лым го+дзе на фі+льм “Лю+тар” па-белару+ску. Мне ве+льмі спадаба+ўся, мы на+ват набылі+ ды+ск. Фі+льм такі+.

Т.: Э+та быў перакла+д ці э+та быў парале+льны перакла+д, ці э+та быў [//] такса+ма былі+ субты+тры?

П.: Гэ+та быў парале+льны перакла+д, калі+ я не памыля+юся.

Т.: Гэ+та ў «Перамо+зе», так? Кі=натэа+тры.

П.: Так, угу.

Т.: Там звыча+йна так ро+бяць. мгм А зна+чыць, акрамя+ англі+йскай мо+вы ў Ва+с яшчэ+ няме+цкая мо+ва, я так разуме+ю?

П.: Нет, про+ста так атрыма+лася, што фі+льм ээ няме+цкі.

Т.: мгм Ну, ба+чыце, гэ+та, кане+шне, прые+мна, што такі+я сітуа+цыі быва+юць. Зна+чыць, яшчэ+ надзе+я не стра+чаная на то+е, што ўсё ж такі+ белару+сы апа+мятаюцца.

П.: Кане+шне не стра+чана!

Т.: мгм А я+к Вам [/] Вам падае+цца, вось яку+ю ро+лю паві+нна ады+грываць белару+ская мо+ва ў бу+дучыні Белару+сі?

П.: Хаце+лась бы, каб яна+ ста+ла дзяржа+ўнай мо+вай, сапраўды+ дзяржа+ўнай. Каб дакуме+нты выдава+ліся па-беларуску, каб навуча+нне было+, каб адука+цыя была+ па-белару+ску, каб у дзіця+чых садка+х з дзе+цьмі размаўля+лі па-белару+ску.

Т.: мгм Зна+чыць, на са=масвядо+масць белару+саў Вы не разлі+чваеце? Я што ма+ю на ўва+зе, што, напры+клад, Вы ве+даеце, што ў Белару+сі ране+й былі+ дзяржа+ўныя чаты+ры мо+вы. Так. За+раз дзве+ мо+вы. І ўсё ро+ўна белару+сы ляну+юцца авало+даць усі+мі. Ім дастатко+ва адно+й вы+вучыць. У Швейца+рыі такса+ма чаты+ры мо+вы. І чым бо+льш ты ве+даеш моў, тым ле+пш, то Вы ўсё+ ро+ўна за адну+мо+ву?

П.: ээ Я не абмяжо+ўваю чалаве+ка ў выкарыста+нні яго+ адно+й мо+вай, ээ чым бо+льш ты моў ве+даеш, ээ сапраўды+, гэ+та развіва+е тваё+ мы+сленне, гэ+та дапамага+е табе+ ээ паглядзе+ць на адну+ і ту+ю ж рэ+ч з ро+зных бако+ў. Гэ+та такса+ма ве+льмі ціка+ва. Ну, было+ б до+бра чуць, ээ што ээ заме+жнікі, калі+ прыезджа+юць да на+с і ка+жуць, што: “Мы сапраўды+ тра+пілі ў Белару+сь, мы не тра+пілі ў ча+стку Расі+іі. Мы прые+халі ў Белару+сь, мы чу+ем гэ+та”.

Т.: мгм А што б вот Вы прые+халі заме+жнікі, а што+ б Вы+ ім паказа+лі ў ру=скамо+ўнай Белару+сі, вось сапра+ўднага белару+скага? Сказалі б: “Не, а во+сь у на+с така+я Белару+сь, і мы белару+сы!”.

П.: Запрасі+ла б на фі+лфак. Але, на жаль, ээ негле+дзячы на то+е, што я вучу+ся ў белару+ска [///] ў групе белару+скай філалогіі, у на+с то+лькі два+ чалаве+ка з дваццаці+тро+х размаўля+юць па-белару+ску. На жа+ль!

Т.: Вы мяне+ не здзіві+лі, я тут не пе+ршы год працу+ю. Вы здзіві+ліся гэ+таму?

П.: Я здзіві+лася. Я чака+ла не+чага бо+льшага.

Т.: Кане+шне.

П.: Напэ+ўна, я така+я наі+ўная.

Т.: Не, Вы не наі+ўная, Вы про+ста ду+маеце, што бу+дзе так, а ака+зваецца ў жыцці+так. І калі+ Вы сапраўды+ прыхо+дзіце на белару+скую філало+гію і адра+зу пасля заня+ткаў перахо+яць@w на ру+скую мо+ву, то гэ+та здзіўля+е такса+ма. Так што+чаму+? Акрамя+ філфа+ка, што+ Вы паказа+лі б заме+жнікам белару+скага ў Белару+сі?

П.: У на+с ёсць кавя+рні белару+скія, напры+клад, «У Скарыны», калі+ я не памыля+юся. Я сама+ там была+, мне спадаба+лася. Але+ я не скажу+, што я пачу+ла там белару+скую мо+ву, але+ сты+ль такі+ чы+ста белару+скі, мне спадаба+лася. эээ Кане+шне, я б паказа+ла бібліятэ+ку Нацыяна+льную, гэ+та наш го+нар. Што яшчэ+?

Т.: А чы+м бы Вы пакармі+лі йі+х белару+скім? Ці ду+малі Вы над гэ+тым?

П.: Не, нако+нт гэ+тага я ні ду+мала.

Т.: Так, зразуме+ла, і вось Вы сказа+лі, што паглядзе+ць на адну+ рэч з пазі+цыі ро+зных моў [-] гэ+та ціка+ва. Што Вы ме+лі на ўва+зе?

П.: эээ Ро+зныя сло+вы, ро+зныя прадме+ты ма+юць ро+зныя вызначэ+нні ў ро+зных мо+вах. Напры+клад вось эээ на белару+скай мо+ве не+йкі, не+шта сапраўды+ тако+е эээ ва+жкае, называ+ецца шэдэ+ўр, ну, не+шта тако+е ство+ранае ма+йстрам У анге+льскай мо+ве гэ+та на+зва ma=sterpi+есе, тойсць@w пераклада+ецца дасло+ўна як “ча+стка ма+йстра”. Ве+льмі ціка+ва, адна+ і та+я ж рэч прымуша+е цябе+ заду+мацца пра+ яе... ну ты+ нібы+та глядзі+ш на яе+ з ро+зных бако+ў. Гэ+та як мо+жна паглядзе+ць на цылі+ндр так, і ты ўба+чыш пра+мавуго+льнік, а калі+ ты паве+рнеш яго+ і паглядзі+ш вось так, то ўба+чыш ко+ла. Ну ціка+ва.

Т.: Адку+ль Вам прыйшла+гэ+тая ду+мка ў галаву+? Як даўно+?

П.: Я не магу+ сказа+ць, як даўно+, я не сачу+.

Т.: Ну калі+ Вы пачалі+ вучы+ць англі+йскую мо+ву ці калі+ Вы за+раз перайшлі+ на белару+скую, ці Вы не заду+мваліся?

П.: Я ні ду+мала, шчы+ра Вам адкажу+. Ні ду+мала.

Т.: мгм У чы+м Вам дапамага+е белару+ская мо+ва акрамя+ таго+, што ствара+е шэ+раг прабле+м?

П.: У чы+м дапамага+е?

Т.: мгм

П.: Я не ве+даю на+ват, як дапамага+е. Яна+ не то+е, каб дапамага+е, яна+ выяўля+е мяне+, яна+ дапамага+е мне вы+явіць сябе+.

Т.: мгм А калі+ йі+ншыя не разуме+юць Ва+ша выяўле+нне?

П.: Прыхо+дзіцца перахо+дзіць на йі+х узро+вень разуме+ння.

Т.: Бацькі+ не спрабу+юць гавары+ць з Ва+мі па-белару+ску?

П.: Не, не спрабу+юць. Хоць я няда+ўна задала+ ба+цьку пыта+нне: “Чаму+ ты не размаўля+еш па-белару+ску, ты ж белару+с?”. Ён кажа: “А чаму+ я паві+нен размаўля+ць па-белару+ску?” Хоць я заўважа+ю ча+сам, ён ка+жа белару+скае “г@l”, ну і сло+вы белару+скамо+ўныя.

Т.: Зна+чыць, бацькі+ не філо+лагі? І далё+кія ад філало+гіі?

П.: Ну, ма+ці, яна+ ву+чыцца за+раз на заво+чным на філо+лага, але+ ру+скай мо+вы і літарату+ры.

Т.: А, ру+скай мо+вы і літарату+ры. мгм. Э+та ціка+ва. Ну, з белару+скай мо+вай, напэ+ўна, гро+шай шмат не заро+біш, а вось з ру+скай, віда+ць, так. І Вы ўсё ж такі+

вы+бралі, як сказа+ў адзі+н францу+з, а по+тым, у дачыне+нні да белару+скай мо+вы, адзін навуко+вец, што ру+ская мо+ва [-] гэ+та мо+ва хле+ба, ру+ская мо+ва, а белару+ская мо+ва [-] гэ+та мо+ва душы.

П.: Усё зале+жыць ад таго+, ээ які+я прыярытэ+ты ў чалаве+ка, як ён растаўля+е, калі+ яму+ ва+жныя гро+шы, то аб чы+м мо+жна каза+ць?

Т.: А як бяз іі+х?

П.: Бяз іі+х такса+ма нія+к, але+ калі+ яны+ займа+юць пе+ршае ме+сца ў жыцці+, я ду+маю. Ну, у мне+ тако+га няма+, тойсць@w у мяне+ гро+шы не стая+ць на пе+ршым ме+сце. Ну але+ гэ+та іі+х пазі+цыя, а ёсць лю+дзі, у які+х па-йі+ншаму, які+я лі+чаць, што гро+шы гэ+та са+мае гало+ўнае.

Т.: Так. Ну, ціка+ва бу+дзе з Ва+мі пагавары+ць праз чаты+ры гады, як Вы зако+нчыце філфа+к.

П.: До+бра.

Т.: Што Вы бу+дзеце гавары+ць у адно+сінах да вось... белару+скай мо+вы і Ва+шага ста+ўлення да яе+. Паку+ль што вось зака+нчваючы на+шэ [/] на+шую размо+ву, так, Вы б сказа+лі, што белару+ская мо+ва для Ва+с гэ+та што+?

П.: Гэ+та мо+ва маё+й душы+.

Т.: мгм А яшчэ+?

П.: хмм Мая+ мо+ва. Гэ+та маё+ выражэ+нне, выражэ+нне маі+х по+глядаў, выражэ+нне мяне+, выражэ+нне маё+й нацыяна+льнасці.

Т.: мгм Цудо+ўна. Са+мы шчы+ры дзя+куй Вам за размо+ву.

П.: І Ва+м такса+ма дзя+куй.